

DE VERNIETIGING VAN DE VERNIETIGING

Een interdisciplinair
onderzoek naar de
verandering van eigendom in
een circulaire economie

Thom Hamer en Judith Alkema

12-2-2016

Universiteit Utrecht
Liberal Arts &
Sciences
Interdisciplinaire
scriptie
LA3V11003

Universiteit Utrecht

Aangeboden aan:

Dr. Iris van der Tuin
Liberal Arts & Sciences
Universiteit Utrecht

Dr. Jos Philips
Wijsbegeerte
Universiteit utrecht

Dr. Rob Schwitters
Rechtsgeleerdheid
Universiteit van Amsterdam

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Introductie.....	4
1. Filosofie: De Usufructuarisatie van het Eigendomsrecht	6
1.1. Eigendom: een bundel van rechten in een Hohfeldiaans systeem.....	6
1.2. De lineaire economie: marktwerking en vernietiging.....	9
1.3. De circulaire economie: vernietiging versus vruchtgebruik	10
1.4. Lineair versus circulair: aggregatie van belangen	14
1.5. Conclusie: de usufructuarisatie van het eigendomsrecht.....	14
2. Rechtswetenschap: PSS en EPR in een Coasiaans model.....	16
2.1. Kader: van lineair naar circulair & de rol van het eigendomsrecht.....	16
2.2. Cases: Extended Producer Responsibility & Product Service Systems.....	17
2.3. Implementatie: juridische (knel)punten.....	19
2.4. Conclusie	22
2.5. Discussie.....	24
3. Gemeenschappelijke grondslagen.....	25
3.1. Fricities tussen disciplinaire inzichten.....	26
3.2. <i>Common ground</i>	27
4. Integraal eigendomsrecht in een circulaire economie.....	30
4.1. Voorwaarden	30
4.1.1. Morele voorwaarden.....	30
4.1.2. Coaseaanse voorwaarden.....	31
4.2. Toetsing.....	32
4.2.1. Product Service System	32
4.2.2. Extended Producer Responsibility	33
4.2.3. Het usufructuariaat	33
4.3. Producentusufructuariaat.....	34
4.3.1. Synthese	35
4.3.2. Toetsing	35
4.3.3. Overzicht.....	37
4.3.4. Wetboek 11: Regels omtrent de Circulaire Economie	38
Conclusie	39
Discussie.....	40
Appendix I: Vijf technieken om <i>common ground</i> te creëren.....	41
Appendix II: Modellen van de circulaire economie	42
Appendix III: Hohfeldiaans systeem.....	43
Bibliografie.....	44

Voorwoord

De populariteit van het concept van de circulaire economie groeit exponentieel en dat is niet voor niets: de noodzaak tot verandering, veroorzaakt door de mondiale druk op de ecologische houdbaarheid van onze aarde, dwingt ons tot nadenken over alternatieven op het huidige economische stelsel. En tot zulk nadenken voelen wij, Judith Alkema en Thom Hamer, ons evenzeer genoodzaakt.

Ons diepgewortelde geloof in de potentie van de circulaire economie ging gepaard met een zeker misnoegen wat betreft de fundering van de theorie rondom de circulaire economie. Hoewel er in de afgelopen jaren veel onderzoek is verricht naar manieren om de economie circulair te maken, zowel op systemisch niveau als bedrijfsniveau, ontdekten we een vacuüm in het kennislichaam: een leegte in de fundamenteën. Zowel vanuit de rechtswetenschap als vanuit de filosofie is er weinig geschreven over de circulaire economie – en dat terwijl de circulaire economie *booming business* is. Als denkers over de grondslagen van de maatschappij zagen wij dat schitterende huis van de circulaire economie gebouwd op een (rechtswetenschappelijk en filosofisch) wankel fundatie. Daarom ontsproot in de zomer van 2015 bij ons het plan om een interdisciplinair onderzoek te starten naar eigendom in een circulaire economie. Er *moest* geheid worden.

Dat dit onderzoek aansluit op de huidige maatschappelijke trends, is gedurende het onderzoeksproces opnieuw en opnieuw evident geworden. De zondag vóór de start van het onderzoek verscheen er een aflevering van *Tegenlicht* over de circulaire economie genaamd ‘Het Einde van Bezit’;¹ in december vroeg het kabinet de Sociaal-Economische Raad advies over de kansen van de circulaire economie;² in het begin van 2016 besloten de drie grote banken ABN Amro, ING en Rabobank

gezamenlijk de circulaire economie aan te jagen;³ en nu, aan het einde van ons onderzoek, zitten we in de officiële ‘Week van de Circulaire Economie’.⁴

Ter afsluiting van deze week presenteren wij ons onderzoek. Het is werkelijk een primeur waarmee we hopen dat het aanleiding is tot verdere discussie en verder onderzoek.

Tot slot willen we degenen bedanken die dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt. Allereerst bedanken we onze hoofdbegeleider dr. Iris van der Tuin, die op een ontspannen en intelligente wijze richting heeft gegeven aan het

“ER MOEST GEHEID
WORDEN”

proces, zowel met inhoudelijke interviews als met informele steun. Ook dr. Herman Hendriks verdient vermelding,

met zijn centrale rol als coördinator van de gehele cursus. Bovendien bedanken we alle cursisten die ons van commentaar hebben voorzien in verschillende fasen van het onderzoek. Voor de totstandkoming van het filosofische deelonderzoek bedanken we dr. Philips, die met zijn toegewijde intellect van grote waarde is geweest. Voor de totstandkoming van het rechtswetenschappelijke deel willen we dr. Rob Schwitters bedanken voor zijn enthousiaste en intellectuele ondersteuning. Niet alleen academische steun, maar ook de steun van onze ouders – in het bijzonder van de heer Alkema – en naaste vrienden heeft het onderzoeksproces geholpen voorspoedig te verlopen. Tot slot bedanken we de Universiteit Utrecht, die het onderzoek in het geheel heeft gefaciliteerd.

Veel leesplezier gewenst,

Judith Alkema Thom Hamer
Utrecht, 29 januari 2016.

¹ ‘Het Einde van Bezit’, *Tegenlicht*, 1 november 2015, <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2015-2016/einde-van-bezit.html>.

² Rijksoverheid, ‘Kabinet vraagt SER advies over kansen circulaire economie’, 11 december 2015, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2015/12/11/kabinet-vraagt-ser-advies-over-kansen-circulaire-economie>.

³ ANP, ‘Banken zetten in op circulair ondernemen’, *NU.nl*, 21 januari 2016, <http://www.nu.nl/ondernemen/4201294/banken-zetten-in-circulair-ondernemen.html>.

⁴ Iris-Carolina de Gruijter, ‘De krachten gebundeld: Week van de Circulaire Economie’, *CirculairOndernemen.nl*, 12 januari 2016, <http://www.circulairondernemen.nl/evenementen/de-krachten-gebundeld-week-van-de-circulaire-economie>.

Introductie

“De staat heeft geen ander doel dan het beschermen van eigendom,” stelde John Locke in 1690 en schreef daarmee een prominente rol toe aan eigendom als institutionele hoeksteen van de samenleving.⁵

Sindsdien is er echter veel veranderd. Door de stijging van de wereldbevolking en mondiale consumptie is het aantal gebruikers van de natuurlijke voorzieningen van de aarde sterk toegenomen. Groeiende bewijslevering van de eindigheid van deze ecologische voorzieningen maakt ons als mensheid ervan bewust dat doorleven met een stijgende consumptiedrang en de groeiende druk op ecologische voorzieningen niet langer wenselijk is.

Vanuit dit bewustzijn is het idee ontstaan dat duurzaam omgaan met de ecologische voorzieningen die de aarde te bieden heeft, een noodzakelijke voorwaarde is voor het voortbestaan van de aarde en een leefbare toekomst van de mens. De circulaire economie heeft dan ook tot doel om een nieuw economisch systeem te scheppen, waarin niet verbruik, maar behoud van materialen centraal staat.⁶ In de ideale, wellicht utopische situatie blijven de grondstoffen die de aarde te bieden heeft circuleren.⁷ Zo kan de huidige trend – het sneller opmaken van grondstoffen, dan ecologische processen ze kunnen aanvullen – worden omgedraaid, waardoor de ecologische voorzieningen hun bestaansmogelijkheid blijven houden.

De circulaire economie staat in schril contrast met een lineaire economie, waarin producten vooral *verbruikt* worden. Dit laatste model wordt getypeerd door haar lineaire productieproces, dat begint bij grondstofwinning, zich voortzet richting de consument en eindigt met afval (een andere term die in dit onderzoek voor dit proces gebruikt wordt is ‘*end-of-life* consumptie’). Het afval wordt in principe niet of weinig hergebruikt of gerecycled en de ooit waardevolle grondstoffen eindigen als verbrande moleculen, zwevend in de lucht of diep weggestopt in een zogenoemde *landfill*⁸. De vervaardiging van een nieuw product begint dan weer bij grondstofwinning. Zo wordt duidelijk hoe de ecologische voorzieningen sneller opgaan dan ze zich kunnen aanvullen: het lineaire systeem heeft een destructieve werking en is daarom op de lange termijn inefficiënt:

“While great strides have been made in improving resource efficiency, any system based on consumption rather than on the restorative use of resources entails significant losses along the value chain. Working towards efficiency as a solution – a reduction of resources and fossil energy consumed per unit of economic output – will not alter the finite nature of material stocks but can only delay the inevitable.”⁹

Volgens de Ellen MacArthur Foundation, één van de theoretische grondleggers van de circulaire economie, is het hierom noodzakelijk om het economische systeem grondig te veranderen¹⁰. De economie als geheel moet een ander model krijgen. Met andere woorden: niet het product, maar de lineaire economie dient zo snel mogelijk aan het einde van haar levensfase te komen.

Een dergelijke transitie brengt echter belangrijke vragen met zich mee. Als een economisch systeem een radicale verandering ondergaat, wat gebeurt er dan met de fundamentele waarden waarop een economisch systeem staat? En nog belangrijker: wat gebeurt er met onze institutionele hoeksteen van de samenleving, hetgeen Locke zo graag beschermd wilde hebben: het eigendom? Het eigendom neemt immers een belangrijke plaats in bij lineaire transacties: de grondstofovergang van grondstofwinning op

⁵ John Locke, *Second Treatise of Civil Government*, 1690, §138.

⁶ Het Groene Brein, *Kenniskaart Circulaire Economie*, 2014, p. 3. Voor meer informatie over deze definitie van ‘de circulaire economie’, zie: Ellen MacArthur, *Towards the Circular Economy*, 2013; OPAi & MVO Nederland, *Ondernemen in een Circulaire Economie*, 2014.

⁷ Zie, Ellen MacArthur, *Towards the Circular Economy*, 2013.

⁸ Zie, voor illustratie van een lineair productieproces, appendix II, afbeelding 2

⁹ Ellen MacArthur, *Towards the Circular Economy*, section 1. 2013

¹⁰ Zie, Ellen MacArthur, *Towards the Circular Economy*, 2013

producent behelst eigendomsoverdrachten, net als de productovergang van producent naar consument. Om deze reden is het belangrijk om een *eigenaar* te kunnen zijn: aan het kunnen overdragen van eigendom, kleeft (economische) waarde. Als wordt overgegaan naar een circulair systeem, waarin producten circuleren en afval niet meer bestaat, gaan materialen in principe niet meer verloren. De overdracht van eigendom is dan wellicht niet meer zo belangrijk als in een lineaire economie.

Omdat hier nog weinig onderzoek naar is gedaan, doen wij in dit onderzoek een poging om de rol en de betekenis van het eigendomsbegrip in een circulaire economie te verduidelijken, door ons bezig te houden met hetgeen eigendom als concept definieert: het eigendomsrecht.

We willen een bijdrage leveren aan de kennis over de circulaire economie, door de grondslag van de maatschappij en één van de belangrijkste regulerende fundamenten van de economie – het eigendomsrecht – aan een grondige analyse te onderwerpen. Hierbij stellen we de vraag: in hoeverre dient het eigendomsrecht in een circulaire economie te veranderen? Deze vraag krijgt uitgebreide aandacht in twee disciplinaire onderzoeken, die vanuit de filosofie en de rechtswetenschappen zijn gedaan door respectievelijk Thom Hamer en Judith Alkema.

Het filosofische onderzoek zal zich richten op de fundamenten van het eigendomsrecht. De filosofische kwesties: *wát* is een eigendomsrecht, hoe wordt het gerechtvaardigd en wat is de rol ervan in een circulaire economie, zullen in het eerste hoofdstuk uitgebreid aan de orde komen. In het juridische onderzoek zullen de praktischere kwesties worden behandeld: hoe kan een circulaire economie in de praktijk tot stand worden gebracht, welke maatregelen dienen hiervoor genomen te worden en wat is de invloed hiervan op de juridische grondslagen van het eigendomsrecht? De disciplinaire onderzoeken zijn inherent complementair: zonder gedachten over het ‘hoe’ en het ‘waarom’ bestaat er geen ‘juiste’ praktijk. Andersom zouden abstracte gedachten geen praktische waarde hebben als er geen reëel systeem bestaat om deze gedachten uit te werken.

Hieruit blijkt de meerwaarde van interdisciplinair onderzoek: met de opgedane disciplinaire kennis kunnen we onze bevindingen, met de methode van integrale theorievorming zoals Allen Repko die voorschrijft in *Interdisciplinary Research: Process and Theory*, integreren tot een nieuwe, meer omvattende conclusie: een *more comprehensive understanding*.¹¹ Het laatste hoofdstuk zal dan ook enkel in het teken van de integratie van de opgedane inzichten staan, wat ons in staat stelt om een vollediger antwoord te geven op de onderzoeksvraag: in hoeverre verandert het eigendomsrecht in een circulaire economie?

Critici zullen zich wellicht afvragen waarom we niet meer disciplines betrekken in ons onderzoek. Gezien de relevante rol die economie speelt in een dergelijke economische verandering, zou het inderdaad een logische keuze zijn om economie als discipline bij dit onderzoek te betrekken. Toch hebben we er bewust voor gekozen om dit niet als discipline in ons onderzoek op te nemen, omdat dit onderzoek niet uitgaat naar de economische consequenties van eigendomsverandering in een circulaire economie, maar juist naar een conceptuele verandering van het eigendomsrecht. Deze vraag is relevanter om te onderzoeken vanuit de fundamenten: de filosofie en het recht. Een filosofisch perspectief kan theoretische inzichten geven over de (morele) rol van het eigendomsrecht in een circulaire economie, terwijl een juridisch perspectief belangrijke inzichten kan geven over de verandering van een institutie als eigendomsrecht in onze rechtsstaat. Deze disciplines vullen het ‘economische gat’ overigens voor een groot deel op, door economische filosofie of rechtseconomische perspectieven te gebruiken. Gezien de belangrijke rol van de economie binnen onze rechtsstaat is het immers onmogelijk om, bij de behandeling ervan, economische perspectieven buiten beschouwing te laten.

Met deze rechtvaardiging in het achterhoofd worden in de volgende hoofdstukken respectievelijk het filosofische onderzoek van Thom Hamer, het rechtswetenschappelijk onderzoek van Judith Alkema en de integrale theorievorming behandeld. Afgesloten zal worden met een conclusie en korte discussie.

¹¹ Repko, (2012)

1. Filosofie: De Usufructuarisatie van het Eigendomsrecht

Deze filosofische onderneming onderzoekt de vraag hoe het morele eigendomsrecht eruit moet zien in een circulaire economie, vanuit een zuiver theoretisch oogpunt. Allereerst is het noodzakelijk om 'eigendom' conceptueel te verhelderen. Wat is 'eigendom'? Na de algemene vormen en functies, komt ook de inhoud van 'eigendom' aan bod. Welke componenten zijn er onderdeel van? Vervolgens komen de lineaire en circulaire economie naar de voorgrond. Om te kunnen bepalen hoe het op het recht op vernietiging, als cruciaal onderdeel van het eigendomsrecht, in de *circulaire* economie zou werken, is een coherent beeld van het recht op vernietiging in de *lineaire* economie onmisbaar om te zien in hoeverre het huidige raamwerk genaamd 'eigendom' aan vervanging toe is bij een transitie naar de circulaire economie. Deze zoektocht naar compatibiliteit mondt uit in een samenhangende theorie over eigendom in een circulaire economie: de 'usufructuarisatie van het eigendomsrecht'. Uit een aggregatie van belangen die de lineaire economie en de circulaire economie vervullen blijkt uiteindelijk dat deze usufructuarisatie gerechtvaardigd is.

1.1. Eigendom: een bundel van rechten in een Hohfeldiaans systeem

Eigendom is onlosmakelijk verbonden met morele rechten. Hetgeen iemand zich kan toe-eigenen, is niet direct het ding zelf, niet de woning of de auto, maar het recht over zulke zaken. In die zin is iemands eigendom formeel gezien geen verzameling van zaken, maar een verzameling van rechten *over* die zaken. Derhalve, wie 'eigendom' wil begrijpen, moet eerst inzicht krijgen in wat een 'recht' überhaupt is. Daarbij spelen vorm, functie en inhoud een belangrijke rol.

Welke vorm, welke interne structuur, kunnen rechten hebben? Wesley Hohfeld heeft een invloedrijke analyse gegeven van de verschillende vormen die rechten kunnen aannemen, een analyse die zo prominent is dat ze amper concurrenten kent.¹² Een recht is volgens hem een claimrecht, een privilege, een macht of een immuniteit. Een claimrecht houdt in: het recht om de plicht van een ander jegens de rechthebbende te affirmeren. Als persoon A een claimrecht heeft, dan mag zij van persoon B eisen dat hij zijn plicht jegens A vervult.¹³ Een privilege is een vrijheid van andermans claimrecht. Voor wie geprivilegieerd is om iets te doen, geldt dat zij geen plicht draagt om de betreffende handeling te laten.¹⁴ Een macht is, in tegenstelling tot claimrechten en privileges, geen *primaire* recht, maar een recht over één van de voorgaande rechten. Macht in deze zin is het vermogen om de andere Hohfeldiaanse gevallen, of het nu de eigen rechten zijn of die van een ander, te wijzigen.¹⁵ Ook een immuniteit is een zogeheten *secundaire* recht. Immuniteit, als laatste incident in het Hohfeldiaanse systeem, wil zeggen dat het legale vermogen om een recht van de rechthebbende te wijzigen, bij anderen ontbreekt.¹⁶ Een rechthebbende is dan immuun voor onvrijwillige wijziging.¹⁷

Hoewel rechten hier ogenschijnlijk één vorm hebben, zijn rechten in werkelijkheid vaak moleculair: ze zijn een samenstelling van atomaire rechten (claimrechten, privileges, machten en immuniteiten). Zoals we later zien bij de substantiële invulling van het concept 'eigendom', is 'eigendom' eigenlijk een moleculair begrip, dat uit verschillende subrechten is samengesteld.

¹² L. Wenar, (2015). 'Rights: The Analysis of Rights', in E.N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/rights/>.

¹³ W.N. Hohfeld, (1919). *Fundamental Legal Conceptions*, W. Cook (red.). pp 6-7, 38.

¹⁴ W.N. Hohfeld, (1919). pp. 7, 46-47.

¹⁵ W.N. Hohfeld, (1919). pp. 7-8.

¹⁶ W.N. Hohfeld, (1919). pp. 8-9.

¹⁷ Alle vormen zijn uitgebreid te vinden in Appendix III.

Toegegeven, deze vormen zijn abstract gedefinieerd. Echter, in dit stadium is het niet zinnig om de mogelijke vormen van een recht concreet te behandelen, omdat we hier nog niet diep ingaan op specifieke rechten in een lineaire en circulaire economie, maar een algemeen beeld schetsen van rechten überhaupt. Daarom vervolgen we later, in de volgende paragraaf, de bespreking van de interne structuur van een recht ter ondersteuning van de eigendomsanalyse binnen de lineaire en de circulaire economie.

Ieder recht heeft, naast een vorm en een inhoud, een zekere functie. Echter, over de precieze functie van rechten is een al eeuwen durende discussie gaande. Volgens Leif Wenar zijn er twee verschillende doelen mogelijk als we de functie van rechten pogen te omschrijven. Enerzijds kunnen we onderzoeken wat we in het alledaagse taalgebruik bedoelen als we het over rechten hebben. Dan is het doel van een omschrijving van de functie van rechten het concept 'recht' te analyseren. Anderzijds kunnen we een 'recht' definiëren aan de hand van een bepaald systeem waarin het recht op de gedefinieerde wijze zou fungeren, waarbij de definitie van de functie dus niet puur descriptief is, maar meer normatief door het achterliggende systeem. In dat geval geven we een stipulatieve definitie.¹⁸ Gezien het feit dat we in dit hoofdstuk niet het alledaagse concept 'eigendomsrecht' beogen te analyseren, maar er al twee tegengestelde systemen (de lineaire en de circulaire economie) zijn gegeven waarin 'eigendomsrecht' een bepaalde rol toegeschreven krijgt, hebben we met het beschrijven van de functie als doel stipulatieve definities te geven, namelijk wat de functie van een recht is binnen een lineaire economie, en wat de functie is in een circulaire economie.

Binnen het debat over de exacte functie van een recht zijn er twee rivaliserende theorieën over waartoe rechten fungeren: wiltheorie en belangentheorie. Wiltheoretici beweren dat rechten als hoofddoel hebben rechthebbenden controle te geven over de plichten van anderen, waardoor ze als het ware 'soevereinen' zijn die macht uitoefenen op anderen. Belangentheorie, echter, gaat uit van rechten als dienende de belangen van rechthebbenden.¹⁹ Gezien het feit dat we eigendom behandelen als een institutie die op een bepaalde manier bijdraagt aan het functioneren van de lineaire en circulaire economie, beschouwen we rechten als dienaars van de belangen van rechthebbenden. De manier waarop rechten die belangen vervolgens dienen, fungeert als rechtvaardiging van hun bestaan.

Als we goed voor ogen hebben welke vormen een recht kan aannemen en waartoe een recht kan dienen, kunnen we daadwerkelijk inhoud geven aan zekere rechten. Gelijk vele anderen doet Lawrence C. Becker dit door eigendom te zien als een bundel van rechten.²⁰ Vanwege de verscheidene vormen die rechten doorgaans hebben, is het eigendomsrecht haast niet anders denkbaar dan als een bundel, als een moleculair recht. Eigendom omvat, zoals Becker het begrijpt, dertien elementen:

1. Het recht op bezit (claimrecht)
2. Het recht om te gebruiken (privilege)
3. Het recht om te beheren (macht)
4. Het recht op de inkomsten (claimrecht)
5. Het recht om te consumeren of vernietigen (privilege)
6. Het recht om te modificeren (privilege)
7. Het recht om te vervreemden (macht)
8. Het recht om over te dragen (macht)
9. Het recht op bescherming (immunititeit)²¹

¹⁸ L. Wenar, (2015). 'Rights', in E.N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2015).

¹⁹ L. Wenar, (2015). 'Rights', in E.N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2015).

²⁰ L.B. Becker, (1980). 'The Moral Basis of Property Rights', in J.W. Chapman (red.), *Property*, pp. 187-220; zie voor een overzicht van de meest populaire opvattingen van 'eigendom': B. Björkman en S.O. Hansson, (2006). 'Bodily Rights and Property Rights', *Journal of Medical Ethics*, Vol. 32, No. 4. p. 211.

²¹ Hoewel hij het tussen parentheses aanduidt als een 'claimrecht', beschrijft hij het 'recht op bescherming' daarna onmiddellijk als een immunititeit, als een immunititeit voor onteigening. Daarom is hier gekozen voor de vormgeving van Beckers zevende recht als een 'immuniteit'. Zodoende bevat 'eigendom' rechten in alle vormen die Hohfeld ons heeft aangereikt.

10. De afwezigheid van termijn
11. Het verbod op schadelijk gebruik
12. De mogelijkheid van executie
13. Overige regels²²

Opmerkelijk is dat Becker als laatste componenten van de bundel strikt genomen geen *rechten* beschrijft, maar juist tegengestelde elementen. Aan ‘eigendom’ is namelijk per definitie al een aantal beperkingen inherent. Wie zich eigenaar mag noemen van een bepaalde zaak, is tegelijkertijd ook gebonden aan regels die diens rechten inperken.

Het is van cruciaal belang te begrijpen dat dit slechts één overzicht is van de bundel van rechten. In dit hoofdstuk willen we niet de indruk wekken dat dit de enige of beste manier is om ‘eigendom’ te begrijpen. Desalniettemin dient Beckers bundel als houvast voor ons om elementen van eigendom in twijfel te trekken. Zodoende kunnen we zeggen dat een recht uit de bundel geassimileerd moet worden aan de veranderde context, zonder uitspraak te hoeven doen over de juiste conceptie van ‘eigendom’ als geheel.

Daar komt bij dat niet alle elementen noodzakelijk zijn om van ‘eigendom’ te kunnen spreken; een significant cluster van bovengenoemde elementen volstaat. Daarom is het bovendien mogelijk in dit hoofdstuk om een recht uit de bundel in het licht van een gegeven systeem te schrappen zonder dat we de bundel geen ‘eigendom’ meer kunnen noemen. Kortom, ‘eigendom’ is een flexibel begrip dat we kunnen omvormen.

In het licht van de circulaire economie zijn vooral het recht op gebruik en het recht op consumptie of vernietiging (van nu af aan simpelweg aangeduid als ‘het recht op vernietiging’) interessant. Zoals in *Towards the Circular Economy* duidelijk wordt gemaakt, is verbruik kenmerkend voor de lineaire economie en staat gebruik daar haaks op: “For technical nutrients, the circular economy largely replaces the concept of a consumer with that of a user.”²³ Gezien onze zoektocht naar compatibiliteit tussen een gangbare conceptie van ‘eigendom’, gegeven door Becker, en de theorie rondom de circulaire economie, is het relevanter een analyse van het recht op vernietiging in de circulaire economie te geven dan van het recht op gebruik, omdat de eerste een boeiende contradictie impliceert en de laatste overeenstemming.

Wat is ‘vernietiging’ precies? Het vertoont verwantschappen met ‘modificatie’, maar heeft als verschil dat het gebruik een beëindiging van het functioneren of bestaan impliceert. Een zaak die is vernietigd, is compleet van zijn nut ontdaan en heeft geen alternatieve functie ervoor in de plaats gekregen. Weliswaar is een gemodificeerde zaak eveneens van zijn originele functioneren beroofd, maar deze is per definitie niet functieloos of non-existent geworden. Precies hierin zien we hoe vernietiging afwijkt van modificatie.

Zoals deels impliciet is in het citaat hierboven, introduceert circulariteit een strikt onderscheid, namelijk tussen biologische en technische materialen. Omdat de eigenaar van, bijvoorbeeld, een banaan in welke economie dan ook geen gebruik kan maken van de functie van de banaan zonder het fruitstuk te vernietigen, is een bespreking van het recht op vernietiging van zulke biologische materialen – producten gemaakt van uit organische oorsprong afkomstige nutriënten die minstens niet-toxisch en mogelijk zelfs ecologisch gunstig zijn, en die veilig kunnen terugkeren in de biosfeer – minder interessant.²⁴ Bovendien zijn biologische materialen volgens *Towards the Circular Economy* niet vatbaar voor de transitie van het concept van ‘consument’ naar ‘gebruiker’. Om deze redenen werpen we een filosofische blik op eigendom

²² Rekening houdend met de focus van dit hoofdstuk, worden enkel de voor ons meest relevante elementen van de bundel toegelicht.

²³ Ellen MacArthur Foundation, (2015). *Towards the Circular Economy I*. p. 7.

²⁴ Ellen MacArthur Foundation, (2015). *Towards the Circular Economy I*. p. 7.

van *technische* materialen: producten die gemaakt zijn van duurzame nutriënten ongeschikt voor de biosfeer, zoals plastic en metalen.²⁵

1.2. De lineaire economie: marktwerking en vernietiging

Voordat we naar de circulaire economie kunnen kijken, een concept dat zijn actualisatie nog niet heeft gevonden, moeten we eerst een beeld schetsen van de lineaire economie, waarbij we er omwille van theoretische doeleinden van uitgaan dat ze grotendeels overeenkomt met de huidige economie.²⁶ Zo rijst de vraag: hoe is het recht op vernietiging geïntegreerd in de lineaire economie? Wederom spelen vorm en functie een significante rol, maar cruciaal is de rechtvaardiging van de inhoud.

Vanuit het Hohfeldiaanse discours bekeken is het recht op vernietiging een privilege, de afwezigheid van een plicht om het vernietigen van eigendom te laten. Eigenaars mogen hun eigendom over het algemeen naar eigen goeddunken vernietigen, of het nu een telefoon, een tafel of een huis betreft, op voorwaarde dat zij geen schade berokkenen met de vernietiging. Als correlatief van privileges in het algemeen, impliceert het recht op vernietiging een ‘*no-claim*’ voor anderen, wat wil zeggen dat anderen geen claimrecht hebben ten opzichte van een plicht van de rechthebbende om diens eigendom *niet* te vernietigen.²⁷

Wat betreft de functie van het recht op vernietiging, bestaat het ten gunste van de wil van de rechthebbende of diens belangen? Wat doet het voor een rechthebbende? De functie van het recht op vernietiging is systemisch te bepalen aan de hand van de lineaire economie.²⁸ Zoals gezegd behandelen we de functie eigendom en de rechten die er inherent aan zijn als gericht op belangen. Echter, deze algemene invulling van de functie van het recht op vernietiging vindt haar concreetheid in de functie ervan in een lineaire economie. Als we concreter willen kijken naar de rol van het recht op vernietiging binnen de gegeven context, komen we aan bij rechtvaardigingskwesies. Op welke wijze dient het recht op vernietiging de belangen van actoren in de lineaire economie en waarom is het dan gerechtvaardigd om het recht op vernietiging te integreren in ‘eigendom’, zoals vrijwel alle prominente eigendomsfilosofen doen?²⁹

Bekeken vanuit de context van de lineaire economie, heeft het recht op vernietiging nut voor het economische systeem, zowel voor producenten als consumenten. Onafhankelijk van welke rechtvaardigheidstheorie gehanteerd wordt, is het recht op vernietiging essentieel voor het functioneren van de markt. Als producenten hun producten niet zouden mogen vernietigen, zouden ze producten moeten maken die eeuwig meegaan. Los van de haalbaarheid van zo’n perfect product, is perfectie bovendien onwenselijk voor de continuïteit van de vraag naar hetgeen de producent aanbiedt. Immers, de markt verdwijnt zodra de producent producten maakt met een eeuwige levensduur, met een permanente verzadiging van de vraag als gevolg. Schaarste is, zo zien we, een cruciale determinant in de waarde van materialen. Zoals Lior Jacob Strahilevitz benadrukt in ‘The Right to Destroy’: “property destruction [...] produces economic gains for its owner.”³⁰ De onderliggende functie van het recht op vernietiging is

²⁵ Aangezien het Engelse woord ‘durable’ zich laat vertalen als ‘duurzaam’, terwijl technische materialen op zich losstaan van duurzaamheid als ecologisch ideaal, is hier gekozen voor een vertaling die het dichtst bij de originele, neutralere betekenis ligt, ondanks het schaarse gebruik van het woord ‘durabel’ in de Nederlandse taal; Ellen MacArthur Foundation, (2015). *Towards the Circular Economy I*. p. 7.

²⁶ In de praktijk zullen sommige processen in het heden reeds circulair gemaakt zijn. Echter, dit praktische bezwaar levert geen theoretische zwakte op; de analyse die volgt gaat net zo goed op voor een systeem dat niet geheel lineair (meer) is.

²⁷ Ter verheldering: een correlatief is een Hohfeldiaanse term die wordt gebruikt voor incidenten van anderen die correleren met het incident van de rechthebbende; zie Appendix III voor een overzicht van definities, tegengestelde incidenten en correlatieven.

²⁸ Deze methode is in overeenstemming met definitionele stipulatie, zoals besproken in de eerste paragraaf.

²⁹ Wederom, zie voor een overzicht van de elementen die theoretici in de bundel van rechten stoppen: B. Björkman en S.O. Hansson, (2006). ‘Bodily Rights and Property Rights’. *Journal of Medical Ethics*. p. 211.

³⁰ L.J. Strahilevitz, (2003). ‘Right to Destroy’. p. 71.

evident in het citaat van Strahilevitz: het recht op vernietiging dient de (economische) belangen van eigenaars – of beter gezegd: het hele conglomeraat van eigenaars.

Sidgwick merkt op dat ook individuen noodzaak hebben bij het recht op vernietiging, wegens de nauwe verbondenheid tussen gebruik en vernietiging. Of dingen nu in één keer verbruikt worden (zoals olie) of geleidelijk achteruitgaan in kwaliteit (zoals kleding): dingen vergaan. Daarom is het, zo merkt Sidgwick op, in de praktijk onmogelijk om gebruik te scheiden van destructie. Hooguit in het geval van eigendom in land is een algemene inperking van het recht op vernietiging gepast, maar gezien de focus van dit onderzoek op technische materialen doet deze inperking voor ons niet ter zake.³¹

Aangezien het recht op vernietiging een privilege is, heeft het bestaan ervan een positief effect op de autonomie van mensen. Omdat mensen vrije actoren zijn, hebben ze het recht om naar eigen zicht om te gaan met hun eigendom, op voorwaarde dat die omgang de vrijheid van anderen niet schaadt. Als een fabrikant ervoor kiest om mislukte producten te vernietigen en dat doet op een wijze die geen schade berokkent jegens de vrijheid van anderen, waarom zou het dan onrechtvaardig zijn? Evenzo hebben individuen die hun eigendom willen slopen, het recht om dat op veilige wijze te doen. Als we het recht op vernietiging afzweren, perken we de individuele vrijheid in.

Kortom, de op vernietiging gefundeerde marktwerking, de verwevenheid tussen gebruik en vernietiging en de autonomie van eigenaars bieden rechtvaardiging voor het recht op vernietiging.

1.3. De circulaire economie: vernietiging versus vruchtgebruik

Nu we helder voor ogen hebben gekregen hoe het recht op vernietiging eruitziet, is ingebed en gerechtvaardigd kan worden in de lineaire economie, rest ons de taak vast te stellen in hoeverre deze inhoud, positie en rechtvaardiging overeind blijven in de circulaire economie. In hoeverre is het recht op vernietiging compatibel met de circulaire economie?

De vorm en functie van het recht op vernietiging blijven uiteraard hetzelfde, aangezien ze voor alle rechten, onafhankelijk van de context, op gelijke wijze gelden. Ook in de circulaire economie zou het recht op vernietiging dus een privilege zijn dat de belangen van rechthebbenden dient.

Vanwege de structuur van het systeem die is veranderd wanneer we een transitie hebben doorgemaakt van een lineaire naar een circulaire economie, is de instrumentele rechtvaardiging uit de voorgaande paragraaf ontoereikend. De aanvankelijke rechtvaardiging van het recht op vernietiging is gebaseerd op waardeontwikkeling door middel van vergankelijkheid. De waarde van eigendom wordt gewaarborgd door het recht om het eigendom te laten vergaan.

Echter, in een circulaire economie circuleren materialen (in theorie) oneindig in het economische systeem, een systeem dat gesloten is en daarmee geen uitstroom kent van vergane materialen. Alles wordt hergebruikt, gerecycled of anderszins terug in de productiecycclus gebracht.³² Omdat de circulaire economie uitgaat van zo weinig mogelijk vernietiging, zit het al in het concept van de circulaire economie besloten dat het recht op vernietiging geen onderdeel kan zijn van het eigendomsrecht. Onafhankelijk van rechtvaardigheidskwesties volgt het dus noodzakelijk uit de circulatie van materialen dat er geen recht op vernietiging is.

Bovendien is de circulaire economie gefundeerd op de premisse dat bedrijven officieel eigenaar blijven van technische materialen en particulieren eigenaar zijn van de functionaliteit van het product. Omdat de marktwerking niet langer wordt bepaald door eenmalige transacties van verkoop, maar door voortdurende transacties van diensten, met onderhoud, service en reparatie, hebben bedrijven er baat bij dat hun producten op zo'n manier zijn ontwikkeld dat de vergankelijkheid wordt beperkt en dat onderhoud en reparatie zo gemakkelijk mogelijk kunnen geschieden. Tegelijkertijd zijn consumenten – of

³¹ H. Sidgwick, (1897). *The Elements of Politics*. pp. 66-67.

³² Zie het schema van circulatie in Appendix I.

zoals we hen in de circulaire economie aanduiden: gebruikers – eerder eigenaar van een dienst dan van een product.^{33 34}

Beredeneren waarom de rechtvaardiging van het recht op vernietiging vervalt in een circulaire economie is een zeer indirecte manier van argumenteren. Daarnaast zegt het noodzakelijke uitbannen van het recht op vernietiging in een circulaire economie ons vrij weinig. Daarom moeten we, na de ontmanteling van het argument die voor de lineaire economie gold, een *direct* argument ontwikkelen vóór het volledig of gedeeltelijk afwijzen van het recht op vernietiging.

Om zo'n argument te kunnen formuleren, is het allereerst zinnig om te kijken hoe een eigenaar zich verhoudt tot anderen. Het argument voor het ontbreken van een recht op vernietiging ziet er als volgt uit:

- (1) Het recht op vernietiging is een privilege.³⁵
- (2) A heeft een privilege om te φ dan en slechts dan als B geen claim heeft dat A niet φ .³⁶
- (3) A = een eigenaar
- (4) B = de verzameling van anderen
- (5) φ = eigendom vernietigen
Ergo, door middel van invulling met (3), (4) en (5):
- (6) Een eigenaar heeft het privilege om diens eigendom te vernietigen dan en slechts dan als anderen geen claimrecht hebben dat de eigenaar diens eigendom niet vernietigt.
- (7) Als anderen noodzaak hebben bij het voortbestaan van het eigendom van een eigenaar, dan hebben zij een claimrecht dat de eigenaar diens eigendom niet vernietigt.
- (8) Anderen hebben noodzaak bij het voortbestaan van het eigendom van een eigenaar.
Ergo, door middel van modus ponens met (7) en (8):
- (9) Anderen hebben een claimrecht dat de eigenaar diens eigendom niet vernietigt.
Ergo, door middel van modus tollens met (6) en (9):
- (10) Een eigenaar heeft niet het privilege om diens eigendom te vernietigen.

De cruciale premisse in dit argument is (8). Waarom hebben anderen noodzaak bij het voortbestaan van het eigendom van een eigenaar? Dit heeft onder meer te maken met schaarsten, vergankelijkheid en toekomstige generaties. Schaarste zorgt ervoor dat het vergaan van materialen het blijven bestaan van materialen bedreigt; materialen kunnen opraken. Als de huidige generaties op zo'n manier omgaat met schaarsten dat ze worden verbruikt, hebben anderen, namelijk toekomstige generaties, geen toegang tot die materialen. Als deze vergankelijke materialen voor mensen in zekere zin een degelijk bestaan mogelijk maken, hebben mensen noodzaak bij het voortbestaan materialen. Door schaarste en ook juist door het opraken van materialen, hebben toekomstige generaties noodzaak bij de materialen die we nu bezitten.

Echter, als alle eigenaars ter wereld, behalve één eigenaar, hun eigendom *niet* zouden vernietigen, zou er geen probleem zijn. Ondanks het vergaan van het eigendom van die ene eigenaar, wordt het voortbestaan van de voorzieningen waarbij huidige en toekomstige generaties noodzaak hebben dan gegarandeerd. Zo geïnterpreteerd is de stelling dat anderen noodzaak hebben bij het voortbestaan van het eigendom van een eigenaar simpelweg incorrect. Echter, wat hierbij in ogenschouw moet worden genomen, is een 'principe van universaliseerbaarheid'. Dat betekent, in dit argument, dat niet het

³³ Nogmaals: dit onderzoek is een *theoretische* onderneming. In werkelijkheid zal circulariteit in sommige systemen misschien onmogelijk zijn of is het niet haalbaar om particulieren slechts eigenaar te laten zijn van de dienst en niet het product. Praktische overwegingen worden hier niet behandeld als ze contingent zijn, slechts bij een noodzakelijkheid van een empirisch fenomeen.

³⁴ Ellen MacArthur Foundation, (2015). *Towards the Circular Economy I*.

³⁵ Zie Beckers bundel van rechten in het voorgaande.

³⁶ Hier is het correlatief van een privilege uitgedrukt. A staat voor één rechthebbende en B staat voor de verzameling van alle andere mensen (dus niet slechts één persoon). Zie voor correlatieven van rechten: Appendix III.

eigendom van één persoon, maar het ‘eigendomsconglomeraat’ van *alle* eigenaars als object van vernietiging moet worden genomen. Daarom hebben anderen (inclusief toekomstige generaties) noodzaak bij het voortbestaan van hetgeen nu in eigendom is van de huidige generaties. Deze noodzaak dient volgens deze redenering dus te worden geïnternaliseerd in het concept ‘eigendom’ door het recht op vernietiging te schrappen.

Bovendien is er uit de conclusie van het argument nog een verdere stap te maken naar de plicht van eigenaars:

(11) A heeft een privilege om te φ dan en slechts dan als A geen plicht heeft om niet te φ .³⁷

Ergo, door middel van invulling met (3), (4) en (5):

(12) Een eigenaar heeft een privilege om diens eigendom te vernietigen dan en slechts dan als de eigenaar geen plicht heeft om diens eigendom niet te vernietigen.

Ergo, door middel van modus tollens met (10) en (12):

(13) Een eigenaar heeft niet geen plicht om diens eigendom niet te vernietigen.

Ergo, door middel van dubbele negatie eliminatie in (13):

(14) Een eigenaar heeft een plicht om diens eigendom niet te vernietigen.

Kortom: uit de noodzaak van anderen is een claimrecht af te leiden die ervoor zorgt dat het privilege van eigenaars om hun eigendom te vernietigen niet bestaat. Zij hebben daarom een plicht om hun eigendom niet te vernietigen.

Dat de toekomstige generaties juist nu een claimrecht hebben op behoud van materialen, komt door de reeds geschiedde vernietiging in de lineaire economie. De druk die op de voorzieningen van de aarde is komen te liggen maakt dat de hulpbronnen die mensen in de toekomst nodig zullen hebben, definitief in kritieke toestand zijn. Juist in toestanden van (dreigende) schaarste, groeit het claimrecht der generaties op behoud van materialen. Naarmate het claimrecht vaker en vaker wordt geschaad, wordt het claimrecht dus alleen maar sterker.³⁸

Clark Wolf sluit aan op de discussie van toekomstige generaties als significante belanghebbenden in de samenstelling van het eigendomsrecht.³⁹ In het concept ‘eigendom’ integreert hij de belangen van toekomstige generaties bij de voortdurende beschikbaarheid van de aardse hulpbronnen door eigendom in hernieuwbare materialen te zien als ‘vruchtgebruiksrechten’ (*usufructuary rights*): “[O]ur rights in renewable resources are usufructuary,”⁴⁰ zegt Wolf. “While there is no one else whose claims supersede those of current owners, such owners simply do not possess any valid claim to degrade, consume, or destroy resources in which future persons have an important stake.”⁴¹ Ondanks de opperste significantie van de claims van huidige eigenaars, kan er geen recht op vernietiging geïntegreerd zijn in vruchtgebruiksrechten. Immers, anderen hebben een claimrecht op het voortbestaan van het ding. Omdat dit claimrecht de negatie behelst van het correlatief van het privilege van vernietiging, kan een dergelijk privilege simpelweg niet bestaan.⁴² Ieder element dat Becker heeft geschaard onder de bundel van eigendomsrechten kan in

³⁷ Dit is zowel de definitie van een privilege als de uitdrukking van zijn correlatief. Zie Appendix III.

³⁸ Merk op dat dit onderzoek uitgaat van de mogelijkheid van toekomstige generaties om rechten te hebben. Gezien de beperkte omvang van dit onderzoek kan er echter niet diep ingegaan worden op de rechtvaardiging van de mogelijkheid – en daarom wordt deze mogelijkheid verondersteld. Echter, er bestaat discussie over de mogelijkheid van toekomstige generaties als rechthebbenden; zie: L. Meyer, (2015). ‘Intergenerational Justice’, in Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/justice-intergenerational/>.

³⁹ C. Wolf, (2006). ‘Contemporary Property Rights, Lockean Provisos and the Interests of Future Generations’ pp. 791-818.

⁴⁰ Merk het sterke verwantschap op tussen hernieuwbare hulpbronnen en technische materialen in de circulaire economie.

⁴¹ C. Wolf, (2006). ‘Contemporary Property Rights, Lockean Provisos and the Interests of Future Generations’ p. 812.

⁴² Zie Appendix III hiervoor.

principe onderdeel zijn van eigendom als vruchtgebruiksrecht, *behalve* het recht op vernietiging. Zo hebben we een definitie die luidt: een ‘vruchtgebruiker’ is iemand die het recht heeft een zaak te gebruiken alsof die absoluut eigenaar is, met de plicht om de zaak in stand te houden. Deze plicht tot behoud volgt logisch uit de plicht om niet te vernietigen – de conclusie in (14).

Al met al blijven producten in de circulaire economie niet langdurig in bezit van één persoon, maar komen in hun levenscyclus veel verschillende actoren tegen. Bovendien beperkt de cyclus zich niet tot het gebruik door huidige generaties, maar strekt hij zich uit tot toekomstige generaties, wiens claimrecht alleen maar urgenter wordt. Het claimrecht van alle toekomstige generaties is zo groot, met name door de kwantiteit van hun belangen, dat huidige eigenaars hooguit een vruchtgebruiksrecht hebben op technische materialen. Zodoende heeft de circulaire economie als gevolg de ‘usufructuarisatie van het eigendomsrecht’: iedere eigenaar verandert van een absolute eigenaar in een vruchtgebruiker, en zo wordt alle eigendom in feite ‘geusufructuariseerd’.

Terugkerend naar Sidgwick's conceptie van eigendom, zien we nu hoe zijn visie eigenlijk te verenigen is met de usufructuarisatie die uit de circulaire economie voortkomt: “If [...] in the normal and proper use of a thing it either does not lend to be deteriorated, or tends to have its original *utilities continually restored* (mijn cursivering), it is possible and may be expedient to secure to an individual the exclusive use of it for life or a term of years, without also allowing him to destroy or deteriorate it.”⁴³ De circulaire economie veronderstelt de mogelijkheid van de continu herstellende functionaliteit van technische materialen, en precies daarom is eigendom in technische materialen zoals ze binnen de circulaire economie worden begrepen, een vruchtgebruiksrecht, dat het recht op vernietiging principieel uitbant.

Laten we ter verduidelijking naar een casus kijken die aansluit bij het voorbeeld van een materiaal dat Sidgwick noemt als een typisch geval van geleidelijke degradatie: kleding. Het bedrijf ‘MUD Jeans’ profileert zich als “circulaire economie in de praktijk” en praktiseert dat motto door spijkerbroeken te ontwikkelen die eenvoudig te recyclen zijn. Consumenten maken gebruik van de broeken, niet door er absoluut eigenaar van te worden, maar door een leaseconstructie.⁴⁴ Zodoende kennen ook producten die van oudsher worden begrepen als gradueel degraderend, een continu herstellende functionaliteit. Op die manier degradeert het product weliswaar door gebruik, maar is er geen sprake van vernietiging.

Waarom is er wel een problematische verwevenheid van gebruik en vernietiging in de lineaire economie en niet in de circulaire economie? Is het niet *ofwel* een onoplosbaar probleem in welke context dan ook, *ofwel* een praktisch probleem dat Sidgwick vermomt als een fundamenteel probleem? Het antwoord vinden we in een les die we uit MUD Jeans kunnen trekken en die bovendien onderwezen wordt door de circulaire economie: wat we nodig hebben om de verwevenheid van gebruik en vernietiging te ontvlechten, is een goed georganiseerd systeem van sterk aan elkaar gekoppelde instituties en actoren. MUD Jeans is zo’n actor. Doordat productieprocessen in het oude systeem lineair verlopen, is er geen organisatiewijze die er überhaupt in zou kunnen slagen om actoren en instituties op zo’n manier te verbinden dat zaken behouden blijven. Immers, door de individualiteit die gepaard gaat met het vrij absolute eigendomsrecht in de lineaire economie, is het over het algemeen niet haalbaar voor actoren om hun eigendom te behouden, of continu in functionaliteit te herstellen; ze staan er alleen voor. Met andere woorden: ook de organisatiewijze is lineair, en die staat praktische scheiding van gebruik en vernietiging in de weg. In de circulaire economie zou de circulariteit een circulaire organisatiewijze met zich meebrengen, waardoor het voor individuen gemakkelijker zorg kunnen dragen voor de non-vernietiging van hun eigendom.

⁴³ H. Sidgwick, (1897). *The Elements of Politics*. pp. 66-67.

⁴⁴ MUD Jeans, (2015). *MUDJeans.eu*.

1.4. Lineair versus circulair: aggregatie van belangen

Hoe verhouden de belangen vervuld in de lineaire economie zich tot de door de circulaire economie behartigde belangen? Toegegeven, aan beide systemen kleven nadelen. Als de economie zich richting een circulair systeem zou bewegen, worden sommige voordelen van de lineaire economie opgeofferd. De hoop van de circulaire economie is echter dat ze de verliezen ruimschoots compenseert en daarmee de eindsprint wint wat betreft belangenbehartiging.

In de lineaire economie hebben individuen meer autonomie, ontkomen ze aan de verplichting tot praktisch onhaalbare non-vernietiging van hun eigendom en wordt de marktwerking gediend door waardecreatie middels vernietiging mogelijk te maken, terwijl de circulaire economie vooral een systematische oplossing biedt voor het gevaar dat toekomstige generaties onvoldoende voorzieningen hebben.

In hoeverre dekt de circulaire economie de belangen zoals ze in de lineaire economie worden gewaarborgd? Allereerst de marktwerking: in een circulaire economie wordt de marktwerking ook gediend zonder het recht op vernietiging – sterker nog: *juist* zonder het recht op vernietiging kan de circulaire markt optimaal functioneren. Ten tweede wordt de onscheidbaarheid van gebruik en vernietiging, zoals reeds besproken, ontvlochten in de circulaire economie door de circulaire organisatiewijze die de economie met zich meebrengt. Deze organisatiewijze is weliswaar niet inherent aan de circulaire economie, maar zonder een goed georganiseerd systeem zou circulariteit niet makkelijk te realiseren zijn. Tot slot het meest hardnekkige probleem van het verdwijnen van het recht op vernietiging: de simultane inperking van individuele vrijheid. Het recht op vernietiging is immers een privilege waarmee mensen vrij zijn om hun zaak op hun eigen manier te gebruiken. Als ze niets zouden mogen vernietigen, vraagt dat veel van hen. Een aantal reacties is hierop te geven: ten eerste is het recht op vernietiging slechts één recht uit de bundel en bestaan er nog altijd ontzettend veel rechten waarvan eigenaars gebruik mogen maken. Een catastrofale impact op de autonomie heeft het dus niet. Ten tweede bestaan er al restricties op het gebruiksrecht die eigenaars genieten, waaronder het elfde element in Beckers bundel: het verbod op schadelijk gebruik. Gezien de schade die een eigenaar kan toebrengen door diens eigendom te vernietigen, zou het verwijderen van het recht op vernietiging uit de bundel ook gezien kunnen worden als een uitbreiding van het verbod op schadelijk gebruik. Tot slot bestaat er een groot risico wanneer een systeem het recht op vernietiging zou includeren in het eigendomsrecht. Met de groei van bevolking en -consumptie in het achterhoofd, is het collectief gebruikmaken van het recht op vernietiging een catastrofe voor de individuele vrijheid van toekomstige generaties. In feite beroven we toekomstige generaties voor een groot deel van hun vrijheid wanneer we de voorzieningen waar zij claimrecht op hebben, zouden vernietigen. Al met al behartigt de circulaire economie belangrijke belangen die al in de lineaire economie worden gediend en daarbij dient ze belangen die de morele reikwijdte van de lineaire economie overstijgen: de belangen van toekomstige generaties. Deze laatste bescherming van belangen is ongeëvenaard.

1.5. Conclusie: de usufructuarisatie van het eigendomsrecht

Kortom, in de circulaire economie hebben eigenaars geen recht op vernietiging van technische materialen. Het recht op vernietiging is een privilege dat de belangen van rechthebbenden dient in de lineaire economie in de zin dat economische waarde wordt gecreëerd door middel van destructie. Maar gezien het claimrecht dat huidige én toekomstige generaties hebben over de continuïteit van materialen en hun diensten, evenals door het beslag dat geschiede vernietiging reeds heeft gelegd op de voorzieningen van de aarde, verdwijnt het recht op vernietiging. Het gevolg van de circulariteit in de circulaire economie is de usufructuarisatie van het eigendomsrecht, die de mensen in een circulaire economie vruchtgebruikers maakt van hun eigendom van technische materialen. Ondanks de nadelen van een eigendomsrecht zonder recht op vernietiging, waarbij vooral de autonomie van individuen in het geding komt, wint de circulaire economie het op morele gronden van de lineaire economie.

Ondanks de gevonden antwoorden in dit hoofdstuk, staan veel vragen nog open. Hoe moeten we omgaan met het recht op vernietiging van *biologische* materialen? Is er een 'graad van usufructie' die bepaalt in hoeverre anderen een claimrecht hebben over het voortbestaan van een ding waarover iemand eigenaar is? In hoeverre kan de usufructuarisatie in de praktijk worden geïmplementeerd? Het is niet het doel van dit hoofdstuk geweest om alle filosofische vragen rondom eigendom in een circulaire economie te beantwoorden; een redelijke afbakening is in zo'n beperkt project noodzakelijk. Hoe dan ook, de filosofische fundering van eigendom in een circulaire economie is verre van voltooid, maar met de afgelopen onderneming is de eerste stap in elk geval gezet.

2. Rechtswetenschap: PSS en EPR in een Coasiaans model

Zoals in de inleiding van het overkoepelende onderzoek is aangegeven, is een belangrijke stap in de transitie van een lineaire economie naar een circulaire economie, dat het institutionele stelsel *productbehoud* faciliteert, in plaats van *end-of-life* consumptie.⁴⁵ Dit roept echter praktische vragen op: hoe kan een dergelijk systeem in de praktijk werken? Als producten niet meer mogen worden vernietigd, maar behouden dienen te worden, dient dan ook het juridische eigendomsbegrip te veranderen? Dit begrip speelt immers een belangrijke rol bij de structurering van economische transacties en neemt een belangrijke rol in het institutionele stelsel van een lineaire economie in.^{46,47} Het huidige eigendomsrecht behelst namelijk, in beginsel, ge- en verbruiksrechten en geeft weinig prikkels aan eigenaren om hun producten en de waardevolle materialen waaruit ze bestaan te behouden. Dit hoofdstuk richt zich op de mogelijke eigendomsverandering in een circulaire economie, waarin het institutionele stelsel deze prikkels wel dient te geven. Is het begrip eigendom, in een circulaire economie, wellicht verouderd?

Onder juridisch eigendomsbegrip wordt in dit onderzoek verstaan: het hebben van een eigendomsrecht, dat volgens het *Burgerlijk Wetboek* 'het meest omvattende recht op een zaak' is. Artikel 1 van boek 5 van het BW bepaalt dat een rechtspersoon een eigendomsrecht over een zaak kan verkrijgen⁴⁸. De rechthebbende van het eigendomsrecht krijgt hierdoor een exclusief gebruiksrecht op een zaak, mits dit gebruik niet in strijd is met rechten van anderen en de op wettelijke voorschriften en de regels van ongeschreven recht gegronde beperkingen daarbij in acht worden genomen.⁴⁹ Daarnaast geeft een eigendomsrecht de rechthebbende beschikkingsbevoegdheid over de zaak, recht van vervreemding en bezwaring en het recht van revindicatie van de in eigendom zijnde zaak.⁵⁰

Het is belangrijk om de term 'eigenaar' niet te verwarren met de term 'bezitter'. Bezitten is het houden van een goed voor jezelf.⁵¹ Een van de privileges die het eigendomsrecht geeft, is het recht om de zaak in bruikleen, vruchtgebruik of opstal te geven of te bezwaren met een ander recht, zoals een pand- of hypotheekrecht.⁵² Deze rechten gelden slechts voor de eigenaar en niet voor de bezitter: deze laatste kan slechts een gebruiksrecht krijgen.⁵³ Een huur- of een leaseconstructie heeft een eigenaar, die aan de huurder of leaser het gebruiksrecht van de zaak toekent. Deze laatste wordt dan bezitter en heeft het genotsrecht over de zaak, maar blijft gebonden aan hetgeen is afgesproken met de eigenaar. Ook is de huurder of leaser niet bevoegd om, zonder toestemming van de eigenaar, het goed over te dragen of te bezwaren. De eigenaar heeft ten aanzien van het beheer van de zaak altijd het laatste woord en kan zijn zaak als zijn eigendom opeisen bij degene die haar zonder recht houdt: in juridische termen *revindiceren*⁵⁴. Dit maakt het eigendomsrecht een zeer sterk juridisch recht.

In dit onderzoek zal vanuit rechtswetenschappelijk perspectief een poging worden gewaagd om een bijdrage te leveren aan bestaande kennis over de praktische houdbaarheid van het eigendomsrecht binnen een circulaire economie. Omdat de circulaire economie echter een ruim begrip is, is het nodig om het onderzoeksgebied af te bakenen. Hiertoe wordt ingezoomd op twee systemen die veel aandacht

⁴⁵ Zie hiervoor de inleiding.

⁴⁶ Zoals Coase stelde, ligt het eigendomsrecht zelfs aan de basis van economische transacties (Coase, 1960)

⁴⁷ Weimer, D. 'The political economy of property rights', p. 1.

⁴⁸ Zie, Burgerlijk Wetboek Boek 5, artikel 1

⁴⁹ Artikel 1 van boek 5 Burgerlijk Wetboek, lid 2.

⁵⁰ Zie (achtereenvolgens): artikel 84 van boek 3 Burgerlijk Wetboek, artikel 80 van boek 3 Burgerlijk Wetboek, artikel 81 van boek 3 Burgerlijk Wetboek en artikel 2 van boek 5 Burgerlijk Wetboek.

⁵¹ Artikel 107 van boek 3 Burgerlijk Wetboek, lid 1.

⁵² Zie artikel 81 van boek 3 Burgerlijk wetboek en titel 9 boek 3 Burgerlijk Wetboek.

⁵³ Alleen een eigenaar kan bezwaren, vervreemden of revindiceren. Zie o.a. artikel 111 boek 3 Burgerlijk Wetboek.

⁵⁴ Op grond van artikel 2 boek 5 Burgerlijk Wetboek

krijgen in de zoektocht naar werkbare systemen die de doeleinden van de circulaire economie kunnen ondersteunen. Deze systemen gebruiken een verdeling van eigendomsrechten en verantwoordelijkheden om actoren ertoe te bewegen minder materialen te verspillen. Als theoretisch kader wordt hiervoor de theorie van rechtseconoom Ronald Coase gebruikt.

2.1. Kader: van lineair naar circulair & de rol van het eigendomsrecht

Alvorens kan worden ingegaan op de rol van het eigendomsrecht in een circulaire economie, is het nodig om een korte achtergrondschets te geven: waarom is de transitie naar een circulaire economie noodzakelijk en dient te worden gestreefd naar productbehoud? Waarom is hiervoor een nieuw systeem nodig? Waar zou een nieuw systeem op gebaseerd moeten zijn?

Volgens het onderzoek 'Towards a circular economy: business rationale for an accelerated transition' van de Ellen MacArthur Foundation, "has the global economy's evolution been dominated by a linear model of production and consumption, in which goods are manufactured from raw materials, sold, used and then discarded as waste."⁵⁵ Dit economische systeem ondervindt steeds meer uitdagingen, vooral door de structurele toename van afval en degradatie van het natuurlijke systeem.⁵⁶ Om ervoor te kunnen zorgen dat de wereld behouden blijft voor alle toekomstige generaties, is een ingrijpende verandering in het economische systeem noodzakelijk.⁵⁷

Hieruit is het idee van de circulaire economie ontstaan. Deze economie is gebaseerd op drie principes: 1) het behouden van natuurlijke hulpbronnen door het onder controle houden van eindige grondstoffen en door het stimuleren van het gebruik van hernieuwbare grondstoffen, 2) het optimaliseren van grondstofgebruik door de circulatie van producten, componenten en materialen in technische en biologische cirkels en 3) de bevordering van het circulaire systeem door het onthullen en elimineren van negatieve externaliteiten, zoals vervuilende effecten van lineaire productie.⁵⁸

In dit deelonderzoek zal de focus liggen op dit derde principe. Als externaliteiten, die hieronder nader worden gedefinieerd, worden geïnternaliseerd in de kosten/baten-analyse van de producent, zal dit leiden tot economische prikkels die leiden tot circulatie en behoud van producten, zodat grondstofgebruik wordt geoptimaliseerd. Het juridische stelsel heeft de macht om regels te geven op grond waarvan degenen die ze veroorzaken verantwoordelijkheid toegeschreven krijgen om de externaliteiten te onthullen en te elimineren. Het recht kan zo een bijdrage leveren aan de verwezenlijking van de genoemde principes.

In de huidige lineaire economie zijn vervuilende effecten, zoals grondstofverbruik, productverbruik en afval, vaak 'externaliteiten' die buiten de juridische grenzen van het producerende bedrijf vallen⁵⁹. Externaliteiten zijn "kosten of baten die één partij oplegt aan anderen, terwijl zij zelf dit effect niet verdisconteert in haar eigen beslissingsproces"⁶⁰. De externaliteiten van productverbruik zijn dus – onder andere – grondstofgebruik en afvalverwerking, omdat het verwerken van gebruiksproducten voor de producent baten oplevert, maar de kosten van dit verbruik (verlies van grondstoffen, afvalverwerking, afvalverbranding en afvalhopen) haar nauwelijks worden toegerekend⁶¹. Neem als voorbeeld een bedrijf dat koptelefoons verkoopt. Dit bedrijf haalt zijn grondstoffen ergens vandaan,

⁵⁵ Ellen MacArthur foundation (2015), p. 3

⁵⁶ zie voor verdere problemen, Ellen MacArthur foundation (2015) p. 3-5

⁵⁷ Zie Ellen MacArthur foundation

⁵⁸ Ellen MacArthur foundation (2015) p. 5-8

⁵⁹ Cerin, P., & Karlson, L., (2002)

⁶⁰ Van den Berghe, L. (2005)

⁶¹ "Product externalities are generally less noticeable than the archetypal production externality of factory emissions, but aggregated across a million of items, the environmental impacts of products can be substantial. 2 Lawnmowers and household paints, for instance, are significant sources of smog-causing nitrogen oxides and volatile organic compounds in the United States. 3 At the post-consumer stage, products such as computers, batteries, and cell phones can leach heavy metals and other hazardous materials into landfills and can release carcinogens upon incineration. The wave of product-oriented environmental regulation in the European Union looks beyond the walls of the factory and attempts to address the full life-cycle impacts of products, from materials extraction to product distribution, consumer use, and disposal". Zie, Sachs, N. (2006)

maakt koptelefoons en verkoopt ze weer. Het is echter niet verantwoordelijk voor zowel het afval dat hiermee aan het systeem wordt toegevoegd als voor de grondstoffen die uit de aarde worden weggehaald. Doordat het niet opdraait voor de kosten van deze externaliteiten heeft het bedrijf geen economische prikkel om ervoor te zorgen dat het minder afval produceert of minder grondstoffen verbruikt – en dus geen prikkel om koptelefoons te maken die langer meegaan of die gemakkelijk gerecycled kunnen worden. Om deze prikkel wél (en dwingend) te geven, dienen de externaliteiten in het juridische systeem te worden verdisconteerd.

Nu is vastgesteld wat er moet veranderen om beleid dat is gericht op productbehoud te stimuleren, rest de vraag wat hiervoor de meest effectieve methode is.

Binnen het juridische systeem zijn er een aantal mogelijkheden om externaliteiten te internaliseren. Dit zijn onder andere: belastingheffing, publiekrechtelijke reguleringen en eigendomstoekenning⁶². In beginsel zou het niet uit hoeven maken welke vorm van regulering er wordt gekozen, omdat er altijd een oplossing tot stand kan komen die effectief is en die tot een internalisering van de externaliteiten leidt. Deze gedachte is echter gefundeerd op de veronderstelling dat er in een economie geen transactiekosten zijn: kosten die, volgens de economische definitie ervan, gepaard gaan met de uitwisseling van goederen en diensten en met het ‘corrigeren’ van marktimperfections. Hieronder vallen onder andere: communicatiekosten, beleids- en handavingskosten, informatiekosten over prijs, kwaliteit, houdbaarheid, nalevingskosten en onderhandelingskosten⁶³. In feite zijn deze kosten er wel en dat maakt dat het wel degelijk een verschil maakt of voor belastingheffing, publieke regulering of eigendomsverdeling als reguleringsmiddel wordt gekozen. Vaak zijn, bij het heffen van belastingen, de nalevingskosten (de transactiekosten) hoog, net als de kosten die bij de controle van reguleringen komen kijken.⁶⁴

Rechtseconoom Coase beschrijft in zijn beroemde *Coase theorema* dat het effectiever kan zijn om particuliere deelnemers het probleem van externaliteiten onderling te laten oplossen. Hiervoor moeten de transactiekosten echter laag zijn: de schade die wordt veroorzaakt door externe effecten moet meetbaar zijn, er dient een goede omschrijving van de eigendomsrechten te zijn en er moeten een beperkt aantal betrokken partijen zijn. Als aan alle voorwaarden is voldaan, kan volgens zijn theorie altijd een oplossing worden bereikt die beter is voor iedereen.⁶⁵

Ter naleving van de genoemde vereisten is het dus belangrijk om een *eigenaar* te kunnen aanwijzen⁶⁷; hoe meer incomplete contracten, hoe hoger de onzekerheden en hoe hoger de transactiekosten.⁶⁸ Hier is een rol weggelegd voor het juridische stelsel. In de woorden van Coase: “It is obviously desirable that these rights should be assigned to those who can use them most productively and with incentives that lead them to do so and that, to discover (and maintain) such a distribution of rights,

⁶² Zie, Cerin, P. & Karlson, L. (2002)

⁶³ Zie, Watkins, T.

⁶⁴ Vlg Coase, uitgewerkt in Eliasson (1996) zie ook, Cerin, P., & Karlson, L., (2002).

⁶⁵ Wellicht kan volgend voorbeeld ter verduidelijking dienen: *Neem een stuk grond dat een boer gebruikt om gewassen op te verbouwen. De boer bemest deze gewassen, maar de mest komt in de rivier terecht, waardoor vissen doodgaan en vissers hun vis niet meer kunnen vangen. Het toekennen van eigendomsrechten zou de externaliteit (de vervuiling van de rivier en de dode vissen) op de volgende manieren kunnen verhelpen. Wanneer de boer een eigendomsrecht op het land wordt toegekend, kunnen de vissers hem aanspreken op de vervuiling die het bemeste land aanbrengt in de rivier. Ze kunnen dan onderhandelen over een oplossing. In het uiterste geval kunnen de vissers hem op zijn gedrag aanspreken en hem voor hun geleden schade aansprakelijk stellen⁶⁵. Andersom zou het toekennen van eigendomsrechten aan de vissers op het land ervoor kunnen zorgen dat de boer, zonder toestemming van de vissers, niet meer geautoriseerd is om op het land te verbouwen⁶⁵. De boer kan hier echter over onderhandelen met de vissers. In elk van de scenario's wordt de externaliteit (de vervuiling van de rivier) geïnternaliseerd in de kosten/baten analyse van de eigenaar. De transactiekosten blijven laag, omdat de twee belanghebbenden kunnen onderhandelen, waarbij geen controlerend instrument nodig is⁶⁵. De schade is meetbaar; er gaan zichtbaar vissen dood door de vervuiling en er zijn een beperkt aantal betrokken partijen. In dit geval is de toekenning van eigendomsrechten dus een effectieve oplossing tot het geven van prikkels om de externaliteiten te voorkomen.*

⁶⁶ Coase, (1960)

⁶⁷ Zie, Cerin, P., & Karlson, L., (2002).

⁶⁸ Zie, Cerin, P., & Karlson, L., (2002).

the costs of their transference should be low, through clarity in the law and by making the legal requirements for such transfers less onerous”.⁶⁹

De rol van het eigendomsrecht wordt hier duidelijk: het dient een instrumentele rol te vervullen in het internaliseringsproces van externaliteiten door eigendomsrechten toe te kennen aan degenen die ze het meest productief kunnen gebruiken en het dient de transactiekosten laag te houden door duidelijkheid en haalbare juridische vereisten voor een dergelijke verdeling van rechten te geven. Wordt dit effectief gedaan, dan zou dit, uitgaande van Coase's gedachtegoed, op een effectieve manier de externaliteiten kunnen internaliseren.

Een kleine notie: de reden dat we in dit onderzoek belastingheffing en publiekrechtelijke regelingen niet behandelen in de analyse is gefundeerd op het argument van Coase, die beargumenteert dat alle drie de maatregelen *in theorie* weliswaar even effectief zijn, maar dat in de praktijk vaak blijkt dat door de hoge transactiekosten die belastingheffing en publiekrechtelijke maatregelen met zich meebrengen de effectiviteit van die maatregelen lager is dan een andere verdeling van de eigendomsrechten. Dit betekent niet dat deze maatregelen, mits de juiste omstandigheden er zijn geen positief effect kunnen hebben.⁷⁰ Dit onderzoek focust echter op de verdeling van eigendomsrechten als naar verwachting de meest effectieve maatregel.

Met deze rechtvaardiging in het achterhoofd zijn twee maatregelen geselecteerd, die ervoor kunnen zorgen dat de externaliteiten – afvalverwerking en grondstofverbruik – worden geïnternaliseerd in de kosten/baten-analyse van de producent. Deze maatregelen worden in de literatuur neergezet als ‘veelbelovend’, omdat ze met een andere verdeling van verantwoordelijkheden en eigendomsrechten zouden leiden tot producten die recyclebaar en herbruikbaar zijn, langer meegaan en daardoor geen afval meer toevoegen aan de afvalberg. Of ze in lijn zijn met het juridische systeem, zal worden behandeld in de volgende sectie. Eerst zullen de maatregelen kort worden besproken en uitgelegd.

2.2. Cases: Extended Producer Responsibility & Product Service Systems

In het “closing the loop – an EU Action plan for the Circular Economy”, wordt het Extended Producer Responsibility (EPR) gepresenteerd als een veelbelovende manier om de prikkel tot beleid dat is gericht op productbehoud te geven en afvalvoorkoming te vergroten.⁷¹ EPR-regulering wil ervoor zorgen dat producenten in de *post-consumer* fase weer verantwoordelijk worden voor het product en dus voor de verwerking ervan door hen een langetermijnverantwoordelijkheid te geven voor het behoud van hun producten⁷².

Enerzijds zou EPR kunnen motiveren tot het hergebruiken en recyclen van producten, omdat als de producten ná consumentengebruik onder de verantwoordelijkheid van de producenten staan, hergebruik of recycling van de producten voor hen wellicht goedkoper is dan het inkopen van nieuwe grondstoffen. Anderzijds zou EPR een prikkel afgeven om afval te voorkomen, omdat het afval dat hun producten veroorzaken voor hun rekening komt. Zo zou dit een economische prikkel geven aan bedrijven om ervoor te kiezen duurzame producten te maken die langer bruikbaar, herbruikbaar en gemakkelijk recyclebaar zijn⁷³. Door de verantwoordelijkheid voor de kosten van het afval dat een producent aan het

⁶⁹ Coase, (1991)

⁷⁰ Zie bijvoorbeeld de ecodesign directive

⁷¹ Zie, EU Action Plan: “The commission is also proposing to encourage better product design by differentiating the financial contribution paid by consumers under extended producer responsibility schemes on the basis of the end-of-life costs of their products. This should create a direct economic incentive to design products that can be more easily recycled or reused”. Zie ook: “the revised legislative proposals on waste creates economic incentives for better design through provisions on extended producer responsibilities”.

⁷² Sachs, N. (2006)

⁷³ Het OECD beargumenteert dat het toekennen van verantwoordelijkheid aan producenten voor de post-consumer fase een optie is om ervoor te zorgen dat producenten zullen zorgen voor duurzamer productontwerp, zodat producten aan het einde van hun levensfase worden gerecycled of hergebruikt en weer als grondstof kunnen worden gebruikt, zie OECD (2014)

systeem toevoegt en de grondstoffen die hij uit de aarde haalt (de externaliteiten) aan de producent op te leggen, worden de externaliteiten dus geïnternaliseerd in de kosten/baten-analyse van de producent⁷⁴.

De verantwoordelijkheid wordt gelegd bij de producent – en niet op een andere factor in de productieketen – omdat de producent als meest dominante factor in de productieketen kan beslissen welke materialen worden gebruikt, welk design wordt gebruikt en wat er precies met het gemaakte product gaat gebeuren.⁷⁵ De producent is dus, terugverwijzend naar Coase, degene die de eigendomsrechten het meest productief kan gebruiken.⁷⁶

Zoals Sachs uitwijst in het onderzoek ‘Planning the Funeral at the Birth: Producer Responsibility in the European Union and the United States’, kan EPR in de praktijk vier verantwoordelijkheden toevoegen aan die van de producent:

- 1) Economische verantwoordelijkheid, die vereist dat producenten betalen voor de afvalkosten van hun producten-,
- 2) Fysieke verantwoordelijkheid, die vereist dat producenten fysiek bezit nemen van hun producten nadat ze niet meer gebruikt kunnen worden-,
- 3) Informatie-verantwoordelijkheid, wat leidt tot vereisten voor productlabeling om de kosten van derde partijen (de afvalverwerker) te reduceren-,
- 4) De aansprakelijkheidsregels, die financiële aansprakelijkheid voor milieuschade mogelijk maken.⁷⁷

Het onderzoek van Sachs benoemt echter een aantal problematische punten waar het systeem mee kampt.⁷⁸

De economische en de fysieke verantwoordelijkheden die op de producent zouden worden gelegd, geven de volgende problemen: als een product in eigendom is overgedragen van producent naar consument, vervalt voor de producent het recht op beheer over het product, net als het recht om de zaak als zijn eigendom op te eisen (het revindicatierecht). De producent heeft dan weinig krachtige middelen om de zaak weer in zijn macht te krijgen op het moment dat het product niet meer bruikbaar is voor de consument. Om toch aan haar fysieke verantwoordelijkheid te voldoen, zou de producent moeten bijhouden wat er is verkocht en waar de producten heen zijn gegaan. Dit geeft een lastige positie: het is praktisch bijna onmogelijk om een product na jarenlang gebruik weer te identificeren en terug te nemen, omdat het talloze keren in eigendom is overgedragen. Er moet dan een nieuw systeem worden bedacht waarbij producenten hun producten weer terugkrijgen als ze zijn gebruikt. De transactiekosten van de informatievoorziening en controlemechanismen die zullen moeten worden opgezet, zullen torenhoog worden.

De informatie-verantwoordelijkheid lijkt minder problematisch. Labeling op grond van publiekrechtelijke regulering wordt vaker verplicht gesteld – denk bijvoorbeeld aan voedingswarencertificaten. Toch zal ook deze verantwoordelijkheid extra transactiekosten met zich meebrengen, omdat er een nieuw label moet worden bedacht, er een instantie moet worden opgericht die toezicht op de labeling houdt en bedrijven kosten zullen maken om elk product van een label te voorzien.

Ook de aansprakelijkheidsverantwoordelijkheid kan problematisch zijn. Immers, waarom zouden producenten aansprakelijk worden gesteld voor het behoud van hun producten, terwijl ze het eigendomsrecht erover zijn verloren?⁷⁹ Op welke grond kunnen ze aansprakelijk worden gehouden voor milieuschade? Niet op grond van hun eigendomsrecht, die zijn ze immers verloren. De extra regulering die hiervoor nodig zal zijn, zal weer extra transactiekosten met zich meebrengen.⁸⁰

⁷⁴ Sachs, N. (2006) p. 62

⁷⁵ Zie, Zie, Cerin, P., & Karlson, L., (2002).

⁷⁶ Zie, hoofdstuk 1

⁷⁷ Sachs, N., (2006)

⁷⁸ Sachs, N. (2002) Zie ook, OECD (2014)

⁷⁹ Zie onderzoek OECD (2005) wordt als knelpunt de identificatie van de verantwoordelijke partij genoemd.

⁸⁰ ‘however the initial assignment of liability does make a difference in the context of waste disposal, given the high transaction costs of bargaining among various actors, including product manufacturers, retailers, municipalities, individual consumers and people harmed by environmental externalities’ (Sachs, 2006)

Het onderzoek van Sachs wijst uit dat het, mede om deze redenen, in het huidige juridische systeem lastig is om kosten van de externaliteiten 1) te identificeren en 2) op te leggen aan de producenten, zonder onredelijke transactiekosten te geven.⁸²

Daarom geven de meeste bestaande EPR-systemen een 'collectieve verantwoordelijkheid' aan producenten⁸³. Dit houdt in dat producenten een bepaalde som geld betalen aan de afvalverwerkers die wordt bepaald aan de hand van het aantal materialen dat ze aan het systeem toevoegen⁸⁴. Dit systeem, zo toont het onderzoek aan, vermindert echter de prikkels om productexternaliteiten te verminderen⁸⁵, omdat producenten zo in feite hun externaliteiten kunnen afkopen. Als de som die betaald moet worden lager is dan de kosten die gepaard gaan met het implementeren van duurzamer productdesign, zullen bedrijven de som geld betalen en niet hun producten verduurzamen.

Daarom, zo concludeert Sachs, is een individueel verantwoordelijkheidssysteem waarin de producent de producten dient terug te nemen effectiever, mits de transactiekosten laag worden gehouden⁸⁶.

Het OECD kwam in haar onderzoek "Extended and Shared Producer Responsibility, Phase 2 Framework Report" tot eenzelfde conclusie. In dit onderzoek wordt een stap verder gedacht en geconcludeerd dat er, om het probleem van de splitsing tussen eigendom en verantwoordelijkheden op te lossen, 'fundamentele veranderingen in het rechtssysteem' nodig zijn.

De oplossing die wordt voorgesteld, is een Coaseaanse: een betere verdeling van eigendomsrechten door de introductie van een 'toekomstig eigenaarschap'. Dit zou als volgt in zijn werk gaan: producten die verkocht zijn, moeten aan het einde van hun levensfase worden behandeld alsof ze geleased zijn. De producent moet het eigenaarschap van zijn producten weer in eigendom terugkrijgen, nadat de consument ze heeft gebruikt. Technisch gezien krijgt de producent die zijn product verkoopt dan een toekomstig eigenaarschap voor de tijd dat de consument zijn product verbruikt. Aan het einde van het 'leven' van het product gaat dit toekomstig eigenaarschap naar een 'echt' eigenaarschap. Dit komt dan tot een einde wanneer wordt voldaan aan EPR-vereisten: het product is gescheiden door de consument, is opgehaald door de producent (of een vertegenwoordiger daarvan) en gemanaged – dat wil zeggen, is gerecycled, hergebruikt en als nieuw materiaal kan worden gebruikt.⁸⁷ Wellicht kan een dergelijke vorm tot lagere transactiekosten leiden, doordat het een duidelijkere verdeling van eigendomsrechten geeft: een 'toekomstig eigendomsrecht' lost de 'problemen' van de aansprakelijkheidsverantwoordelijkheid deels op omdat er de producent op grond van het 'toekomstig eigendomsrecht' aansprakelijk kan worden gesteld. Ook krijgt de 'toekomstig eigenaar', wanneer het toekomstig eigenaarschap overgaat naar een 'echt' eigenaarschap, het revindicatierecht dat daarbij hoort. Hierdoor kan de producent de gebruikte producten wellicht met lagere transactiekosten opeisen. Dit maakt de optie interessant voor verder onderzoek.

De *Ellen MacArthur Foundation* draagt een andere manier aan waarmee externaliteiten geïnternaliseerd kunnen worden: de transitie van eigendom naar gebruik door invoering van een *Product Service System* (PSS). PSS behelst onder andere: gebruiks- en resultaat georiënteerde systemen, waarbinnen de producent eigenaar blijft van al zijn producten en een 'verhuur' of 'diensten' constructie opstelt met de consument⁸⁸.

⁸¹ Nuance: Toch zal, zo beargumenteert Sachs, een initiele toewijzing van aansprakelijkheid een verschil kunnen maken voor de afvalverwerking, omdat de transactiekosten van het onderhandelen tussen verschillende actoren, zoals producenten, consumenten, winkeleigenaren, overheden en andere individuen die worden geschaad door de externaliteiten, nog hoger zullen zijn

⁸² Sachs, N. (2006)

⁸³ Sachs, N. (2006)

⁸⁴ OECD (1998)

⁸⁵ Sachs, N. (2006), p. 97

⁸⁶ Sachs, N. (2006)

⁸⁷ OECD (1998)

⁸⁸ Morey, E., Pacheco, D. (2003)

Onderzoek naar PSS claimt dat deze werkwijze zou leiden tot een toename van eco-efficiency, zoals duurzamer productdesign, zodat de levenscycli van de producten worden vergroot⁸⁹: “Product Service Systems propose that the transfer of property rights towards the manufacturer has the potential to create stronger incentive structures that can eventually drive economic and/or eco-efficiency”⁹⁰. Omdat het eigendomsrecht bij de producent blijft en hij de producten ofwel leased ofwel resultaatgericht gebruikt⁹¹, verliest de producent waarde als hij eigendom verliest of het in waarde daalt en komen de effecten van productverlies voor zijn eigen rekening. Doordat zo min mogelijk energieverbruik en productverlies goedkoper is, krijgen bedrijven een interne prikkel om duurzamer te produceren.

Dit product rentmeesterschap zorgt ervoor dat de transactiekosten laag worden gehouden. De producent verliest zijn eigendom niet, waardoor hij alle voordelen van het eigenaarschap behoudt: met zijn revindicatierecht kan de producent op gemakkelijke wijze zijn of haar product opeisen, is de verantwoordelijkheid voor reparatie en recycling gemakkelijk in te roepen en blijft de informatieverantwoordelijkheid bij de producent. Dit maakt een dergelijk systeem aantrekkelijk. In hoeverre dit systeem compatibel is met het eigendomsrechtelijke stelsel wordt echter in het volgende deel besproken.

2.3. Implementatie: juridische (knel)punten

Nu in de vorige paragrafen is besproken dat het, om productbehoud in een circulaire economie te bevorderen, nodig is om de externaliteiten van productverbruik te internaliseren in het productieproces⁹² en twee ‘veelbelovende’ systemen zijn aangedragen, beoogt dit laatste deel aan te geven wat mogelijke consequenties van deze systemen zijn voor het juridische begrip van eigendom.

EPR

Een EPR-systeem levert op de volgende vlakken complicaties op voor het huidige eigendomsrecht.

Normaliter gaan, met de overdracht van een eigendomsrecht, alle privileges én plichten over op de verkrijger van het eigendomsrecht. In een EPR-systeem zonder introductie van ‘toekomstig eigenaarschap’ wordt dit echter gesplitst: de privileges gaan over, maar de zorgplichten blijven bij de producent. Dit kan problematisch zijn: een producent, die eigenaar is, kan zich niet meer met eigendomsoverdracht bevrijden van zijn verplichtingen, waar dat met het huidige recht wél kan.

De implementatie van een ‘toekomstig eigenaarschap’ vereist meer verregaande ingrepen in het juridische systeem. Anders dan het OECD beweert, zijn de implicaties daarvan voor het eigendomsrecht namelijk niet ‘slechts een uitbreiding van productverantwoordelijkheid’.⁹³

In het huidige rechtsstelsel kan een eigendomsrecht enkel worden verkregen op een goed dat op het moment van eigendomsverrijging bestaat, omdat de eigenaar dan de beschikkingsbevoegdheid erover

⁸⁹ Morey, E., Pacheco, D. (2003), introductie

⁹⁰ Morey, E., Pacheco, D. (2003), p. 1

⁹¹ Zie gebruiksgeoriënteerde en resultaatgeoriënteerde PSS-systemen in: Morey, E., Pacheco, D. (2003).

⁹² Internaliseren betekent immers dat de kosten voor de externaliteiten voor eigen rekening komen en dat bedrijven ze zo laag mogelijk willen houden/voorkomen. Het betekent dat productbehoud goedkoper zal zijn – en geeft dus een prikkel.

⁹³ “a manufacturer selling pesticides must label its pesticide products to provide instructions so that they are properly handled or applied by users at the end of products’ consumer life. A producer generating hazardous waste may be required to do even more, i.e., retain full management responsibility appropriate to a waste that possesses dangerous, polluting potential as the waste leaves the factory. EPR has a partial analogue in a pesticide manufacturer’s responsibility to provide information that may assure proper end-of-product-life management of the product. To meet the requirements of conventional pollution control regulation, product warranties and liabilities, pesticide safety and hazardous waste management producers for many years have internalised the costs of necessary pollution control equipment, liability insurance, and the other expenses of exercising responsibility. For the costs of municipal waste management associated with their products, EPR will require that producers do the same⁹³. In an EPR system that fully internalizes the costs, EPR will fundamentally change some familiar logistical and legal arrangements.”. Zie, OECD (1998). Zie ook, OECD (2014)

kan krijgen⁹⁴. Als een goed is overgedragen, verliest de voormalige eigenaar de beschikkingsbevoegdheid – overdragen betekent immers dat de beschikkingsbevoegdheid overgaat op de nieuwe eigenaar⁹⁵. Een dergelijk ‘toekomstig eigenaarschap’ zou betekenen dat eigendomsrechten kunnen worden toegekend aan een producent die met de overdracht van het eigendomsrecht de beschikkingsbevoegdheid over een goed verloren heeft.

Dit betekent dat er in een toekomstig *legislative framework* ofwel de mogelijkheid moet komen dat er meerdere personen (de producent en de consument) een (deel) van het eigendomsrecht over een goed moeten kunnen uitoefenen ofwel dat er meerdere eigendomsrechten op één goed moeten kunnen bestaan (die van de producent en die van de consument) ofwel dat er publiekrechtelijke regelgeving moet komen op grond waarvan de producent als toekomstig eigenaar invloed kan uitoefenen op het consumentengedrag ten aanzien van zijn of haar verkochte producten. Op het moment dat de producent als ‘toekomstig eigenaar’ immers geen rechten heeft op grond waarvan hij of zij invloed kan uitoefenen op het gebruik van of het beheer over een goed, kan de producent aansprakelijk worden gehouden op iets waarop hij of zij weinig controle kan uitoefenen. Op deze manier raakt de producent verstrikt in een netwerk van verantwoordelijkheden en regels waarop hij weinig invloed heeft. Dit zou kunnen leiden tot gevaarlijke uitkomsten, waarin het onaantrekkelijk wordt om een goed te produceren.

Op deze manier verandert in het EPR-systeem het idee van het zijn van een ‘juridisch’ eigenaar. Waar dit in het huidige rechtsstelsel inhoudt dat een eigenaar 1) (in het geval van de producent) het goed kan overdragen en daarmee vrij wordt gesteld van zijn verplichtingen ten aanzien van het goed en 2) een exclusief gebruiksrecht heeft op een goed, zal een eigenaar in een EPR-stelsel deze twee componenten verliezen.

Het EPR-systeem staat zo op gespannen voet met de basisbeginselen van het privaatrecht. Dit betekent niet dat er een economisch of moreel-ethisch bezwaar is vastgesteld tegen een dergelijke ingreep in het privaatrecht. Een economisch bezwaar is enkel gebaseerd op de hoge transactiekosten die in dit systeem besloten liggen.

PSS

In vergelijking met het EPR-systeem is het *Product Service System* een gemakkelijker te implementeren systeem om ervoor te zorgen dat de verantwoordelijkheid en de prikkel voor duurzamer productontwerp en afvalmanagement bij de producent komen te liggen. In deze systemen blijft het eigendomsrecht bij de producent – impliciet aan de definitie van het PSS-systeem is immers “the notion that all PSS arrangements require a transfer of property rights to the producer”⁹⁶. Dit maakt het gemakkelijk om op grond van de huidige wet beperkingen van dit eigendomsrecht te rechtvaardigen⁹⁷.

Omdat het eigendomsrecht grotendeels bij de producent blijft, maar deze producent het product verhuurt of *least*, blijft de producent gedurende de gehele levensperiode van het product verantwoordelijk voor de kwaliteit en het behoud van het product. Tevens behoudt de producent zijn revindicatierecht, wat betekent dat hij of zij als eigenaar bevoegd is om zijn eigendom op te eisen (mits hieraan geen contract in de weg staat) als de huurder het product zat is of als het product aan het einde van zijn leven is⁹⁸. Het product gaat daarmee weer terug naar de producent die zorg kan dragen voor hergebruik en recycling ervan⁹⁹.

⁹⁴ Peter, J.A.J (2007)

⁹⁵ Zie, Peter, J.A.J. (2007)

⁹⁶ Morey, E., Pacheco, D. (2003), p. 4

⁹⁷ De wet geeft exclusief gebruiksrecht, maar alleen mits niet in strijd met wettelijke regelingen. Limitatie aan gebruiksrecht en verbruiksrecht dus mogelijk. Zie, artikel 1 boek 5 Burgerlijk Wetboek, lid 2.

⁹⁸ Een mooi voorbeeld hiervan is de *lease* van batterijen van elektrische auto's door autofabrikant Renault. Op het moment dat de batterij leeg is, dient het te worden ingeleverd bij Renault, die vervolgens zorg draagt voor de recycling ervan. Zo bespaart Renault grondstoffen en wordt de batterij behouden.

⁹⁹ Hockerts (2008)

Het Product Service System maakt hiermee slim gebruik van het eigendomsrecht. Aan de inhoud van het eigendomsrecht hoeft weinig te veranderen, omdat de producenten er vrijwillig voor kiezen om hun eigendom tijdelijk te bezwaren met een huur of *lease*-contract. Maar het eigendomsrecht kan door het sterke juridische recht dat dit aan de eigenaar geeft¹⁰⁰, worden gebruikt om bedrijven te motiveren om duurzamer te werk te gaan: “by relocating the obligation of disposal to the producer, one can generate incentives for efficient design as well as making sure that valuable materials find their way back to the producer for remanufacturing and recycling”¹⁰¹.

Tegelijkertijd biedt het PSS-systeem ook een oplossing voor een ander probleem dat wordt genoemd bij de implementatie van het EPR-systeem: de identificatie van de verantwoordelijke producenten¹⁰². Op het moment dat het eigendomsrecht bij de producent blijft, is het duidelijk wie de eigenaar van welk product is en wie de verantwoordelijke voor het product is. Het is zo gemakkelijker om de verantwoordelijke partij aansprakelijk te stellen bij eventuele schending van verplichtingen. De transactiekosten worden hierdoor laag gehouden.

Om er echter voor te zorgen dat elk bedrijf overgaat op een PSS-systeem zou dit van bovenaf moeten worden opgelegd. Het PSS-systeem gaat dan van een vrijwillig systeem naar een gedwongen systeem. Op het moment dat een producent wordt gedwongen om de producten die hij maakt in eigendom te houden, zou de maatregel een stuk controversiëler worden, omdat hiermee het gebruiks- en overdrachtsrecht die aan het eigendomsrecht zijn verbonden op een ingrijpende manier worden ingeperkt. Het eigendom zou dan immers niet meer verplaatst kunnen worden, wat betekent dat een producent altijd ‘vast’ zit aan de gemaakte producten. Of dit (on)wenselijk is, dient echter verder te worden onderzocht. Immers, het is ook denkbaar dat regulering plaatsvindt via niet-juridische prikkels.

Wat de consequentie van de implementatie van een PSS-systeem op het huidige eigendomsrecht is, is echter gelijk aan de consequentie van een EPR-systeem. Als een dergelijk systeem verplicht zou worden gesteld, zou de term ‘eigenaar’ (juridisch eigenaar) een andere betekenis moeten krijgen dan het nu heeft. Het overdrachtsrecht dat een eigenaar nu heeft en het eigendomsrecht – dat nu wordt gedefinieerd als ‘het meest omvattende recht op een zaak’ – wordt een minder omvattend recht op een zaak als een belangrijke component (vervreemding) uit het de rechten van een eigenaar gehaald zal worden.

2.4. Conclusie

Nu is besproken hoe de verhouding ligt tussen het huidige eigendomsrecht en twee veelbelovende systemen om de circulaire economie werkelijkheid te laten worden, kan worden geconcludeerd in hoeverre de besproken systemen invloed hebben op het eigendomsrecht.

Het EPR-systeem botst op twee manieren met het huidige juridische eigendomsrecht. Ten eerste maakt het systeem inbreuk op het eigendomsrecht. Een eigenaar verliest het recht om zich, met de overdracht van het eigendomsrecht, te bevrijden van verplichtingen die bestonden ten aanzien van dat eigendomsrecht. Ook verliest de rechthebbende van een eigendomsrecht in een EPR-systeem het *exclusieve* gebruiksrecht op de in eigendom zijnde zaak, omdat de consument – als eigenaar – geen exclusief gebruiksrecht meer op de in eigendom zijnde zaak kan claimen als de producent de verantwoordelijkheid voor het behoud van die zaak moet kunnen naleven. Met andere woorden: een eigenaar in een EPR-systeem is een eigenaar die geen aanspraak meer kan maken op de exclusiviteit van het gebruiksrecht en die niet zomaar zijn eigendom kan vervreemden zonder uit zijn zorgplichten ten aanzien van het in eigendom zijnde goed te worden ontslagen. Zo staat een EPR-systeem op gespannen voet met het huidige begrip van het eigendomsrecht. Daarnaast zorgt het EPR-systeem, zoals is uitgelegd in hoofdstuk 2.2, voor hoge transactiekosten. Wellicht worden deze lager met de invoering van een ‘toekomstig

¹⁰⁰ Zie, de omschrijving van ‘eigendomsrecht’ in de inleiding.

¹⁰¹ Hockerts (2008) p.12

¹⁰² Zoals wordt genoemd in, OECD (1998)

eigenaarschap'. Hoe dan ook geven de transactiekosten aanleiding tot twijfel over hoe wenselijk een dergelijk systeem in de praktijk is.

Het PSS-systeem zorgt voor beduidend minder transactiekosten. In zijn verplichte vorm maakt dit systeem echter inbreuk op het eigendomsrecht. Een verplichtstelling van PSS geeft een statische verhouding tussen producent en consument, waarin de producent altijd eigenaar blijft. Dit betekent dat het recht van vervreemding uit de juridische rechten van de eigenaar dient te worden gehaald.

Het PSS-systeem in haar vrijwillige vorm levert geen inbreuk op het eigendomsrecht, zoals is aangetoond in hoofdstuk 2.3. De vraag is echter in hoeverre een dergelijk vrijwillig systeem voldoende bijdraagt aan een circulaire economie. Een niet-verplichtstelling kan immers leiden tot niet-overgave aan het systeem, waardoor het doel van het systeem, het internaliseren van de genoemde externaliteiten, niet wordt bereikt.

Vanuit deze bevindingen kan antwoord worden gegeven op de vraag in hoeverre het juridische eigendomsrecht in een circulaire economie verandering behoeft.

Het feit dat EPR-systeem en een verplicht PSS-systeem beiden inbreuk maken op het huidige eigendomsrecht, geeft aan dat het eigendomsrecht eerder een obstakel dan een instrument is om de beide systemen (effectief) te verwezenlijken. In die zin moet het eigendomsrecht, wil het dienstbaar zijn aan een circulaire economie, inderdaad vernieuwd worden. Om een systeem te realiseren waarin *alle* externaliteiten geïnternaliseerd worden in de kosten/baten analyses van bedrijven, is het nodig dat het eigendomsrecht daar waarborgen voor biedt. Een EPR-systeem vraagt om een effectievere eigendomsverdeling: de implementatie van een regeling waarin anderen dan eigenaren, zoals een toekomstig eigenaar, rechten kunnen krijgen op eenzelfde product. Een verplicht PSS-systeem vraagt om de eliminatie van het recht van vervreemding van producten uit de juridische rechten van een eigenaar. Een vrijwillig PSS-systeem vraagt niet om een verandering, maar is wellicht niet krachtig genoeg om de beoogde doelstellingen te realiseren.

Welke hiervan de meest effectieve oplossing is, hangt grotendeels af van de hoogte van de transactiekosten die met de systeemverandering gepaard gaan. Dit onderzoek kan hier geen duidelijke uitspraken over doen, omdat het niet sluitend onderzocht is hoe hoog precies, bij welke maatregel, de transactiekosten zijn. Er kan slechts gezegd worden dat een EPR-systeem, zonder wettelijke wijzigingen, meer transactiekosten oplevert dan een PSS-systeem. Wellicht kan een introductie van een toekomstig eigenaarschap dit verlagen, maar hiernaar dient vervolgonderzoek te worden gedaan.

Zo wijst dit onderzoek uit dat er nog veel stappen gezet moeten worden in de transitie naar een completere circulaire economie. Het is duidelijk geworden dat vernieuwing van het eigendomsrecht wenselijk is. *Hoe* het eigendomsrecht zou kunnen veranderen, is erg interessant voor vervolgonderzoek.

2.5. Discussie

In dit onderzoek is het gedachtegoed van Coase als uitgangspunt genomen en is er gefocust op maatregelen die tot effectieve internalisering van externaliteiten kunnen leiden. Het is echter ook denkbaar om vanuit een andere hoek te redeneren. De nieuwe ontwikkelingen, die vanuit de leaseconstructies zijn uitgebreid naar andere dienstverlenende constructies kunnen leiden tot nieuwe systemen waarin producten worden behouden, die niet afdoen aan datgene dat in dit onderzoek geschetst is, maar wel zeer interessant zijn om vervolgonderzoek naar te doen. Een interessant onderwerp voor vervolgonderzoek is bijvoorbeeld het bestaan van constructies waarin men geen eigendomsrecht meer koopt, maar een toegangsrecht. Zo wordt het Coaseaanse idee uitgebreid naar een soort post-Coaseaanse notie van eigendomstoekenning aan toegangsrechten, in plaats van enkel aan goederen en zaken.

Dit soort constructies hebben mogelijk interessante implicaties voor vernieuwingsmogelijkheden van het eigendomsrecht.

3. Gemeenschappelijke grondslagen

In de disciplinaire hoofdstukken is vastgesteld hoe het eigendomsrecht, vanuit filosofisch en juridisch oogpunt afzonderlijk, verandert in een circulaire economie. Uit filosofisch onderzoek is gebleken dat het recht op vernietiging in een circulaire economie zijn rechtvaardiging verliest en derhalve verdwijnt uit de bundel van rechten. Parallel hieraan loopt de *usufructuarisatie* van het eigendomsrecht: eigenaars worden in de circulaire economie *vruchtgebruikers*, die weliswaar ‘eigenaar’ genoemd worden, maar de plicht hebben om de zaak in stand te houden. Uit juridisch onderzoek is gebleken dat *Extended Producer Responsibility* (EPR) en *Product Service Systems* (PSS) mogelijke systemen zijn die in een circulaire economie kunnen worden geïmplementeerd, maar dat het eerste systeem en een verplichte versie van het tweede systeem incompatibel lijken met het eigendomsrecht. Verder is geconcludeerd dat het huidige eigendomsrechtelijke stelsel niet is ingericht op een circulaire economie, waarin producten dienen te worden behouden, en dat het eigendomsrecht zal moeten veranderen om als nieuw economisch fundament te dienen.

Om de disciplinaire theorieën te kunnen integreren tot één theorie (onze *more comprehensive understanding*) over het eigendomsrecht in de circulaire economie maken we gebruik van de interdisciplinaire methodologie die Allen Repko aanreikt in *Interdisciplinary Research: Process and Theory* (2012).¹⁰³ Allereerst identificeren we welke inzichten en assumpties uit de afzonderlijke hoofdstukken met elkaar conflicteren. Vervolgens ontdekken en creëren we gemeenschappelijke grond waarop inzichten geplaatst worden, om de theorieën vervolgens te integreren tot één coherente theorie, die meer is dan de som der delen.

3.1. Fricities tussen disciplinaire inzichten

Na grondige analyse van de twee disciplinaire onderzoeken, zijn drie overkoepelende conflicten geïdentificeerd: tussen de verschillende eigendomsconcepties, tussen de verschillende functies van het eigendomsrecht en tussen praktijk en theorie. In de volgende paragraaf creëren we uit deze conflicten een gemeenschappelijke grond, nadat de reeds bestaande overeenkomsten tussen veronderstellingen en inzichten worden gearticuleerd.

Het eerste conflict bestaat tussen de verschillende concepties van ‘eigendom’. De filosofie gaat uit van ‘eigendom’ als significant cluster van rechten uit de bundel. Dat wil zeggen dat een persoon eigenaar kan zijn van een zaak zonder dat alle elementen aan haar kunnen worden toegeschreven. Niet geheel verrassend bestaan er weliswaar meerdere eigendomsconcepties binnen de filosofie, maar de conceptie die is gekozen in deze scriptie, is een zeer populaire: de theorie van Becker. In tegenstelling tot de filosofische conceptie veronderstelt het recht een juridisch eigendomsbegrip, zoals omschreven in de relevante jurisdictie, in dit geval het *Burgerlijk Wetboek*. In juridische zin betekent ‘eigendom’ het meest omvattende recht dat iemand op een zaak kan hebben¹⁰⁴. Een juridisch eigendomsrecht wordt enkel verkregen als aan alle wettelijke vereisten daarvoor is voldaan en niet slechts aan een ‘significant cluster’ ervan.

Hierbij aansluitend bestaat er tussen de filosofie en het recht tweedracht over wat de definitie van een ‘recht’ is. Filosofen begrijpen een ‘recht’ als een *moreel* recht: een recht dat gegrond is in morele redenen, in antwoorden op de vraag ‘Wat is juist?’ of ‘Wat is rechtvaardig?’ Juristen zien een ‘recht’ als een *juridisch* recht: een recht dat bestaat door erkenning van het rechtssysteem en waarop de subjecten van het recht zich effectief kunnen beroepen.

Juridische rechten worden gecreëerd door de wetten van de maatschappij en zijn dus relatief aan het rechtssysteem dat ze creëert. Morele rechten zijn onafhankelijk van de toevallige werkelijkheid. Zo zien we tussen het recht en de filosofie een conflict tussen relativisme en universalisme: zowel eigendom als rechten zijn volgens de rechtswetenschap relatief aan het ‘toevallige’ rechtssysteem en volgens de filosofie universeel, onafhankelijk van toevalligheden.

¹⁰³ A. Repko, *Interdisciplinary Research: Process and Theory*,

¹⁰⁴ Zie, Burgerlijk Wetboek Boek 5, artikel 1. Zie ook, hoofdstuk 2, inleiding.

Ten tweede redeneert het juridische onderzoek in deze scriptie vanuit Coaseaans perspectief: een perspectief, waarin eigendomsrechten instrumenteel zijn aan de organisatie van de economie. Deze economische rol staat niet centraal in de filosofische benadering. Daarin staan de belangen van individuen voorop, belangen die gediend moeten worden door eigendomsrechten.

Tot slot bestaat er een conflict tussen een theoretische argumentatie en praktische uitvoerbaarheid. De filosofische discipline geeft een theoretisch raamwerk, waarbij de praktische toepassing ervan weinig aandacht krijgt. Het juridische onderzoek richt zich op de praktische benadering van het eigendomsrecht in een circulaire economie. Dit hoeft niet inherent conflicten op te leveren, want theorie en praktijk kunnen elkaar juist aanvullen. In het specifieke geval van deze scriptie bestaan op deze as echter wel conflicten.

Het filosofische onderzoek is er immers op gericht te kijken in hoeverre het eigendomsrecht binnen de circulaire economie nog gerechtvaardigd kan worden. De rechtvaardiging van het recht op vernietiging als onderdeel van het eigendomsrecht valt weg, wat ertoe leidt dat het in theorie het meest rechtvaardig is om het recht op vernietiging uit de bundel te halen. Het juridische onderzoek wijst echter uit dat in de praktijk maatregelen de meeste kans van slagen hebben als de transactiekosten zo laag mogelijk worden gehouden. Het implementeren van een juridisch verbod op vernietiging van technische materialen zou een fundamentele verandering van het eigendomsrecht opleveren met hoge transactiekosten, omdat een eigenaar dan drastisch wordt beperkt in zijn gebruiksrecht. Het is dus een uitdaging om de filosofische theorie aan te laten sluiten op de juridische praktijk.

Bovendien: wie wordt eigendom toebedeeld in een circulaire economie? De systemen van PSS en EPR geven hier heel duidelijk antwoord op, maar vanuit de filosofie blijft het in het luchtledige. In feite wordt de filosofische conclusie getrokken dat de toedeling van eigendom in principe onveranderd blijft: iedereen, zowel producenten als consumenten, *kan* eigenaar zijn. Echter, uit juridisch onderzoek blijkt dat de meest effectieve manier om verantwoordelijkheid voor productbehoud te waarborgen is door het eigendomsrecht op het product toe te schrijven aan de producent in plaats van de consument.

Als laatste conflict op de as is er de incompatibiliteit tussen vruchtgebruik en eigendomsrecht. Vanuit juridisch perspectief zou een eigendomsrecht niet tegelijkertijd ook een vruchtgebruiksrecht kunnen zijn. Een vruchtgebruiker is inherent geen eigenaar, omdat vruchtgebruiksrecht een beperkt recht is, dat kan worden gevestigd op een eigendomsrecht: het meer omvattende recht¹⁰⁵. Filosofisch is dit wel mogelijk. Dit conflict komt voort uit de huidige constructie van het juridische eigendomsrecht die een vaste definitie hanteert, waar de filosofie het eigendomsrecht veel flexibeler ziet. Met andere woorden: een vruchtgebruiker kan vanuit het recht geen eigenaar zijn, omdat de wet het eigendomsrecht strikt scheidt van het vruchtgebruiksrecht. Toch komt de filosofie tot het inzicht dat vruchtgebruikers in de circulaire economie eigenaars zouden zijn.

3.2. *Common ground*

Nu is vastgesteld waar de disciplinaire inzichten conflict opleveren, kunnen we verslag doen van de onderliggende gezamenlijke concepten en theorieën, die de basis vormen voor het meer omvattende interdisciplinaire antwoord op de vraag naar eigendomsrecht in een circulaire economie. Door middel van Repko's technieken 'organisatie', 'herdefinitie', 'extensie' en 'transformatie' bezien we waar de conflicterende inzichten verzoend kunnen worden. Daarbij is het nodig om een techniek toe te passen die nog niet in de literatuur te vinden is, maar die in het verlengde van 'extensie' ligt: 'intensie'. Deze techniek kenmerkt zich door strijdige concepten te verkleinen tot het vlak waarop ze overlappen. Bijvoorbeeld: als een bepaalde theorie neutraal blijft over verschillende oplossingen in de praktijk, terwijl een andere studie uitwijst dat één oplossing de meest functionele is, dan voegt de neutrale theorie zich naar de theorie die de

¹⁰⁵ Zie, Burgerlijk Wetboek Boek 3, artikel 8

voorkeur uitspreekt: “The plane of the one theory shared by the other is the common ground.”¹⁰⁶ Wat zijn de reeds bestaande parallellen en hoe zijn de conflicten te verenigen?

Allereerst schetsen beide hoofdstukken in zekere zin voorwaarden voor hoe het eigendomsrecht eruit moet zien in een circulaire economie. De morele voorwaarden die het filosofische hoofdstuk biedt, zijn gebouwd rondom de afzwering van het recht op vernietiging. De Coaseaanse voorwaarden bepalen de hoogte van de transactiekosten en daarmee de efficiëntie van de maatregel. Samen vormen de voorwaarden een toets voor een eigendomsrechtelijke theorie, waarbij zowel de theoretische rechtvaardigheid als de efficiëntie in de praktijk wordt getest.

Tevens focussen beide disciplines op eigendomsrechten in een circulaire economie. De conceptie van ‘eigendom’ verschilt echter, zoals beschreven, in de filosofie en het recht. Door middel van ‘organisatie’ kan inzichtelijk gemaakt worden hoe bepaalde fenomenen, zoals een institutie als eigendom, zich tot elkaar verhouden.

De op het blote oog contradictoir lijkende assumpties dat het eigendomsrecht respectievelijk een mogelijk veranderende cluster van rechten en één absoluut (in de wet) vastgelegde verzameling van rechten is, zijn verenigbaar op twee mogelijk manieren. Ten eerste overlappen beide noties van het eigendomsrecht op het punt waar het ‘veranderende cluster’ en de vastgelegde ‘verzameling van rechten’ hetzelfde behelzen: de juridische conceptie van eigendom past binnen de filosofische conceptie van eigendom als ‘bundel van rechten’. Het gebruiksrecht, bijvoorbeeld, zit zowel in de filosofische bundel, als in het juridische eigendomsbegrip, net zoals het recht om eigendomsrecht over te dragen en te bezwaren.

Daarnaast lijkt de juridische notie van eigendom vaststaand, maar is het juridische stelsel, afhankelijk als ze is van de maatschappij waarin ze functioneert, veranderbaar. Mocht het maatschappelijk wenselijk zijn om een ander juridisch eigendomsbegrip te formuleren, dan is dit mogelijk.

De assumpties van de filosofie en het recht ten aanzien van eigendomsrecht spreken elkaar dus niet zozeer tegen, maar zijn in werkelijkheid complementair: het filosofische inzicht geeft een abstract kader, waarbinnen de rechtswetenschap kan werken om de inzichten praktisch uitvoerbaar te maken.

Overigens is het conflict tussen moreel eigendomsrecht en juridisch eigendomsrecht er één tussen universalisme en relativisme. Door middel van de integratietechniek ‘transformatie’ kunnen deze twee uitersten op een continuüm worden geplaatst, met aan beide kanten de extremen: volledig universeel tegenover volledig relatief.¹⁰⁷ De gemeenschappelijke grond om een interdisciplinaire theorie op te bouwen is dus de plaats op het continuüm waar de morele opvattingen en het rechtssysteem samenkomen: de plaats waar het recht de morele opvattingen reflecteert. De gezamenlijke onderliggende assumptie is dan dat de moraliteit van een maatschappij idealiter wordt gereflecteerd door het rechtstelsel.

Hierop aansluitend wordt verondersteld dat een rechtstelsel is gefundeerd op heersende ideeën over rechtvaardigheid: ‘Wat is goed?’ en ‘Wat is juist?’ Moreel en juridisch recht kunnen dus worden verenigd op het vlak waar de morele principes overlappen met de moraliteit van een rechtstelsel. Toegepast, betekent dit dat de morele notie dat eigendomsrecht uit de bundel dient te verdwijnen en de daarmee samenhangende usufructuarisatie een houvast kan bieden voor de uitwerking hiervan in de praktijk. Het rechtstelsel, als reflector van morele opvattingen, geeft een mogelijkheid om uitwerking te geven aan de morele principes. Een ideaal rechtssysteem zou dus op overeengekomen morele gronden voor een circulaire economie zijn ingesteld.

Wat betreft het conflict tussen de verschillende functies van het eigendomsrecht in disciplinair filosofisch of juridisch onderzoek, kunnen we de integratietechniek ‘extensie’ toepassen.¹⁰⁸

De filosofische theorie over eigendomsrecht als dienaar van belanghebbenden kan worden uitgebreid door een sterke focus op het economische speelveld van zulke actoren expliciet te maken. ‘Belanghebbenden’ is een breed begrip waar economische actoren ook inbegrepen kunnen zijn. Als rechten bestaan voor het economisch belang, dan zorgen ze er indirect voor dat belanghebbenden baat

¹⁰⁶ Zie Appendix I.

¹⁰⁷ Zie, appendix I

¹⁰⁸ Zie, appendix I

hebben bij het bestaan van die rechten. Het uiteindelijke nut van rechten is altijd het dienen van belanghebbenden. De gemeenschappelijke grond is hier dus dat het eigendomsrecht het economische systeem moet dienen, dat op haar beurt de belangen van belanghebbenden dient. Deze belanghebbenden zijn zowel de huidige als de toekomstige generaties.

De belangen bestaan dan enerzijds uit het belang om gebruik te kunnen maken van de voorzieningen van de aarde (in de vorm van producten) en anderzijds uit het belang dat de voorzieningen van de aarde niet op dienen te raken. De gezamenlijke assumptie, die uitmondt in de disciplinaire zoektochten naar manieren om producten te behouden, is dan dat producten, in een circulaire economie, niet verloren dienen te gaan.

Theorie en praktijk zijn complementair: een theorie biedt een fundamenteel houvast om de praktijk vorm te geven. In het filosofische hoofdstuk is ingegaan op de fundamentele wijzigingen die zullen plaatsvinden bij een transitie naar een circulaire economie en wat de morele status is van zulke wijzigingen, in abstractie van concrete feiten. Deze focus op de fundamentele wijziging heeft aanvulling nodig en die levert het rechtswetenschappelijke hoofdstuk door een doelmatige visie te geven over hoe het (eventueel veranderde) eigendomsrecht als instrument kan dienen voor de regulering van de circulaire economie. Op deze manier optimaliseren de inzichten elkaar.

Het geïdentificeerde conflict met betrekking tot de eigendomstoedeling is te verzoenen door de techniek van 'intensie'. Omdat het filosofische inzicht geen onderscheid maakt op grond van efficiëntie terwijl het juridische inzicht dat wel doet, dient de filosofie zich te schikken naar de beperkingen die de juridische discipline oplegt aan de toedeling. In het juridische onderzoek wordt een voorkeur gegeven voor de toedeling van eigendomsrechten aan de producent. Dit is een voorkeur, die niet wordt weerlegd in filosofisch onderzoek, waar de eigendomstoedeling geen rol speelt in de analyse. Daarom kan, door middel van intensie, gemeenschappelijke grond worden gevonden in datgene wat overlapt: de toekenning van eigendomsrechten aan de producent.

Het conflict tussen 'vruchtgebruik' als filosofisch concept en de juridische definitie van 'vruchtgebruik' is slechts een terminologische kwestie. Met de techniek 'herdefinitie' geven we een nieuwe betekenis aan het woord 'vruchtgebruik'. Het gebruik van het woord 'vruchtgebruik' en aanverwante concepten past zich in dit onderzoek aan aan de filosofische definitie die een 'vruchtgebruiker' in algemene termen beschrijft: een 'vruchtgebruiker' is iemand die eigenaar is van een zaak zonder het recht op vernietiging te hebben. Ter verduidelijking noemen we deze persoon een 'usufructant', zodat verwarrring met bestaande termen vermeden wordt.

Daarnaast beweren beide disciplines dat de exclusiviteit van de eigendomstitel die het eigendomsrecht nu aan een eigenaar geeft, in een circulaire economie dient te vervagen. Met andere woorden: het huidige eigendomsrecht dekt de betekenis van het eigenaarschap in een circulaire economie niet afdoende.

Hieraan gerelateerd is de notie, die zowel vanuit filosofisch als juridisch perspectief naar voren komt, dat het eigendomsrecht naast privileges ook verantwoordelijkheden (en dus beperkingen) met zich meebrengt. Beide hoofdstukken beargumenteren dat een eigenaar verantwoordelijkheden moet krijgen voor het behouden van de producten die in zijn of haar eigendom zijn. Het EPR-systeem geeft deze verantwoordelijkheden expliciet, maar een PSS-systeem, vooral als dit systeem verplicht zou worden gesteld, ook. Immers, een eigenaar die een product leaset of een resultaat verkoopt, verplicht zichzelf tegenover zijn klanten om de zaak in goede staat te houden en, zo nodig, te repareren.

Deze verantwoordelijkheden geven een plicht, die in het filosofische onderzoek expliciet wordt beschreven, maar impliciet is in de maatregelen die de juridische discipline voorstelt om een circulaire economie te laten functioneren: de preservatie van de aarde met haar natuurlijke hulpbronnen, voor de toekomstige generaties.

4. Integraal eigendomsrecht in een circulaire economie

Nu we conflicten tussen de disciplinaire delen hebben geïdentificeerd en verzoend, is het tijd om de perspectieven te versmelten tot een omvangrijkere analyse. Daarbij keren we terug naar onze hoofdvraag: in hoeverre verandert het eigendomsrecht in een circulaire economie? De wijze waarop wordt getoetst aan morele en rechtseconomische voorwaarden en de wijze waarop de nieuwe, integrale theorie als oplossing wordt gegeven voor de ontoereikende theorieën die in de eerste twee hoofdstukken zijn gegeven, vloeien allemaal voort uit de samenwerking tussen de theorieën in hoofdstuk 1 en 2.¹⁰⁹ Zo geeft zowel de analyse als de nieuwe theorie een omvangrijker beeld van de verandering van het eigendomsrecht in de circulaire economie.

4.1. Voorwaarden

Voor een mogelijk effectieve aanpassing van het eigendomsrecht aan de circulaire economie zijn een aantal voorwaarden opgesteld: morele voorwaarden en Coaseaanse voorwaarden. Deze volgen respectievelijk uit de hoofdstukken 1 en 2, maar zijn bemiddeld door de inzichten uit hoofdstuk 3. Zoals uit dat laatste hoofdstuk is gebleken, dient het eigendomsrechtelijke stelsel de morele basis te weerspiegelen, terwijl de theorie zich moet schikken naar de beperkingen in de praktijk, zoals Coaseaanse transactiekosten en eigendomsrechtverdeling. Op die manier wordt een middenweg gezocht tussen de theoretische rechtvaardigheid en de efficiëntie in de praktijk. Wat zijn dan de criteria die richting geven aan de verandering van het eigendomsrecht?

4.1.1. Morele voorwaarden

Om een coherent beeld te kunnen geven van de criteria voor verandering van het eigendomsrecht in een circulaire economie, moet eerst duidelijk worden *ten opzichte waarvan* het eigendomsrecht zou veranderen: de lineaire economie. Dit systeem heeft een productieproces dat begint bij grondstofwinning en eindigt bij afval. De lineaire economie, waarvan we veronderstellen dat ze in grote lijnen overeenkomt met de huidige economie, heeft een aantal voordelen. Zo wordt door de vergankelijkheid van alle producten waarde gecreëerd van nieuwe producten. Daarnaast maakt het grote winsten op korte termijn mogelijk, doordat de kosten laag zijn en de opbrengsten hoog. Bovendien is het gemakkelijk: binnen de grenzen van de rechtsstaat is weinig extra organisatie nodig om het productieproces te laten functioneren. Deze belangen bieden een morele basis voor de lineaire economie.

De lineaire economie kampt echter met een fundamenteel probleem: langetermijnbelangen worden miskend. Als alle productieprocessen lineair verlopen, creëert dat externaliteiten zoals de ophoping van afval en het vergaan van de in beperkte hoeveelheid beschikbare grondstoffen. Bij deze grondstoffen hebben niet alleen huidige generaties noodzaak, maar ook toekomstige generaties. Gezien de noodzaak van huidige én toekomstige generaties bij productbehoud, bestaat er een 'collectief claimrecht der generaties' op het behoud van materialen.

Door dit claimrecht ontbreekt bij eigenaars een moreel recht op vernietiging, dat van oudsher wordt beschouwd als onderdeel van het eigendomsrecht. Met andere woorden: eigenaars hebben een morele plicht tot behoud. Hoe schaarser en hoe belangrijker een materiaal is, des te sterker wordt het claimrecht der generaties, waardoor de morele plicht tot behoud eveneens zwaarder wordt.¹¹⁰

Voor het gebrek aan duurzaamheid dat inherent is aan de lineaire economie biedt de circulaire economie een oplossing. Door productieprocessen rond te maken, circuleren materialen in theorie

¹⁰⁹ Hierom zijn de komende paragrafen niet louter herhalingen van de disciplinaire inzichten, maar zijn ze inherent interdisciplinair.

¹¹⁰ Dit argument is stapsgewijs uitgewerkt in een logische structuur in 1.3.

oneindig en worden producten behouden voor de basale belangen van de komende generaties. Aan hun claimrecht wordt gehoorzaamd.

Als het recht op vernietiging uit het morele eigendomsrecht wordt afgezworen, gaan sommige voordelen van de lineaire economie echter verloren bij een transitie naar een circulaire economie. Ten eerste dient het recht op vernietiging de marktwerking van de lineaire economie door waarde te creëren met de eindigheid van producten. Zonder vernietiging zou het marktmechanisme instorten. Echter, hoewel het belangrijk is dat het veranderde eigendomsrechtelijke systeem de marktwerking dient, geeft de circulaire economie zelf al een oplossing voor dit probleem: economische waarde wordt niet langer ontwikkeld door *verbruik*, maar door *gebruik*.¹¹¹ Ten tweede zijn gebruik en vernietiging in de praktijk verweven, in de zin dat gebruik van een zaak dikwijls als gevolg heeft dat de zaak vergaat. Daarom is er een organisatorische oplossing nodig vanuit het eigendomsrechtelijke systeem die deze verwevenheid kan ontvlechten. Tot slot heeft de circulaire economie een negatieve impact op de autonomie van eigenaars: door meer plichten in te stellen hebben mensen per definitie minder vrijheid. Sterker nog, de plicht tot behoud is zo belastend voor een individu, dat dit één van de meest hardnekkige risico's is van een veranderd eigendomsrechtelijk systeem.

Uit de positieve en negatieve effecten zijn voorwaarden voor de verandering van het eigendomsrecht op te stellen:

- Het eigendomsrechtelijke stelsel moet tegemoet komen aan het 'claimrecht der generaties'.
- Het eigendomsrechtelijke stelsel moet een organisatorische oplossing geven voor de praktische verwevenheid tussen gebruik en vernietiging.
- Het eigendomsrechtelijke stelsel moet de autonomie van individuen waarborgen.

4.1.2. Coaseaanse voorwaarden

Afval en grondstofverbruik zijn 'externaliteiten': kosten die niet voor rekening van de veroorzaker komen, maar voor rekening van externe subjecten. Om afval te elimineren en grondstofverbruik te verminderen moeten deze externaliteiten geïnternaliseerd worden in de kosten/baten-analyse van de veroorzaker. Doordat de veroorzaker de kosten draagt van de afvalverwerking, krijgt hij of zij een economische prikkel om die te verminderen of zelfs te elimineren door de producten herbruikbaar, langer houdbaar of gemakkelijk recyclebaar te maken. Ook wordt een economische prikkel gegeven om afval te voorkomen door duurzamer productdesign in te passen in het businessmodel van de veroorzaker. Als producten langer meegaan, hergebruikt en gerecycled worden, leidt dit uiteindelijk tot lager grondstofgebruik.

Ronald Coase beargumenteert hoe er met een 'betere' verdeling van eigendomsrechten tot een effectieve internalisering van externaliteiten gekomen kan worden. Hierbij geldt als belangrijke eis voor effectieve internalisering dat de transactiekosten laag zijn. Transactiekosten zijn de kosten die gepaard gaan met de uitwisseling van goederen en diensten en met het corrigeren van marktimperfecties, zoals onder andere communicatiekosten, beleids- en handhavingskosten, informatiekosten en onderhandelingskosten.¹¹² Om de transactiekosten laag te houden, gelden er subvoorwaarden: het juridische stelsel moet de schade die wordt veroorzaakt door externe effecten meetbaar maken, er dient een goede omschrijving van de eigendomsrechten te zijn en de betrokken partijen moeten duidelijk zijn. Hierbij is het belangrijk dat het juridische stelsel duidelijke en haalbare vereisten geeft voor het eigenaarschap: hoe meer onzekerheden, hoe hoger de transactiekosten.

Kortom, om transactiekosten laag te houden, kunnen de volgende voorwaarden worden gegeven:

- Het eigendomsrechtelijke stelsel moet schade, veroorzaakt door externe effecten, optimaal meetbaar maken.

¹¹¹ Het Groene Brein, (2014), 'Kenniskaart Circulaire Economie', p. 3.

¹¹² Voor een uitgebreidere uitleg, zie hoofdstuk 2, paragraaf 1.

- Het eigendomsrechtelijke stelsel moet een zo goed mogelijke omschrijving geven van de eigendomsrechten.
- Het eigendomsrechtelijke stelsel moet duidelijkheid geven over welke partijen betrokken zijn.

4.2. Toetsing

Hoe scoren verschillende eigendomsrechtelijke systemen wat betreft de gestelde voorwaarden? In dit deel worden drie systemen geëvalueerd die het eigendomsrecht gebruiken als nuttige institutie in de circulaire economie: Product Service System, Extended Producer Responsibility en het usufructuariaat.

4.2.1. Product Service System

Het Product Service System (PSS) leidt tot een internalisering van de externaliteiten, door de eigendomsrechten van de consument naar de producent te verplaatsen en ze daar, gedurende het hele gebruiksproces van een product, te houden.

Als het systeem getoetst wordt aan de morele voorwaarden, kan geconcludeerd worden dat het PSS-systeem ten eerste redelijk aan het 'claimrecht der generaties' tegemoetkomt, omdat het systeem een prikkel geeft aan producenten om producten te behouden. Deze prikkel is effectief, omdat de producent het eigendomsrecht over producten houdt, terwijl hij of zij de producten tegen betaling verhuurt. Dit geeft hem een economisch voordeel: als hij de producten zo lang mogelijk behoudt en zo min mogelijk kosten kwijt is aan de productie van nieuwe producten, is zijn winst groter. Dit stimuleert tot duurzaam productontwerp, herbruikbare producten en gemakkelijk recyclebare producten. Daarnaast biedt het PSS-systeem in essentie een goede organisatorische oplossing voor de praktische verwevenheid tussen gebruik en vernietiging, door de contractbasis die erin besloten ligt. De producent kan, als eigenaar, voorwaarden stellen aan het gebruik van het product en kan op basis van het opgestelde contract overeenkomen met de consument dat de consument het product aan hem teruglevert als het kapot is, zodat de producent het kan repareren of vervangen. Op deze manier kan de producent zorg dragen voor het behoud van de producten. Een grote zwakte is echter dat het PSS-systeem weliswaar een prikkel geeft tot de beleid gericht op productbehoud, maar geen *plicht* geeft. Als het economisch voordeliger is om producten niet te behouden, dan biedt dit systeem daar ruimte voor. Als men daar dan niet vrijwillig voor kiest, hoeft het systeem niet te leiden tot product- en grondstofgebruik. Zo bezien komt het systeem niet onomstoten tegemoet aan het 'claimrecht der generaties'. Wel wordt de autonomie van individuen in een vrijwillig PSS-systeem gewaarborgd. Individuen kiezen er zelf voor, in het geval van de producent, om het eigendomsrecht te behouden en, in het geval van de consument, akkoord te gaan met de verhuurconstructie.

Ten aanzien van de Coaseaanse voorwaarden doet het PSS-systeem het opvallend goed: het PSS-systeem geeft een duidelijke verdeling van eigendomsrechten en een duidelijke aanduiding van de betrokken partijen. De producent blijft ten alle tijden eigenaar, maar kan het gebruiksrecht 'overdragen' aan de consument; in dagelijkse termen noemen we dat 'verhuren' of 'leasen'. Omdat de producent het eigendomsrecht houdt, blijft hij de eindverantwoordelijke en heeft hij het juridische middel 'revindicatie' tot zijn beschikking om zijn eigendom op te eisen als de consument niet voldoet aan de contractuele voorwaarden. Bovendien is de schade meetbaar: de producten die worden verhuurd of geleased, zijn de producten die de externaliteiten veroorzaken. Tot slot is het duidelijk welke partijen betrokken zijn: enerzijds de producent en anderzijds de consument waarmee afspraken worden gemaakt ten aanzien van het gebruik van het product.

Het systeem heeft echter zwakheden. De eerste is dat het systeem niet op elke productgroep toepasbaar is. Voor de dienstenconstructies dienen namelijk contracten te worden gemaakt. Dit is voor kleine gebruiksproducten, zoals bijvoorbeeld schroefjes, hoogst ineffectief: het zou betekenen dat voor elk product een individueel contract opgesteld dient te worden. Als een bedrijf miljoenen producten per jaar maakt, moeten er miljoenen extra contracten worden opgesteld. Dit zou de transactiekosten drastisch verhogen. De tweede is dat het systeem gebaseerd is op vrijwillige participatie. Als actoren weigeren mee

te doen, werkt het systeem niet. Om het systeem aan producenten te verplichten, dienen er controlerende instanties te worden opgezet om ervoor te zorgen dat producenten niet onder hun verplichtingen uit komen. Dit verhoogt de transactiekosten wederom.

4.2.2. Extended Producer Responsibility

Het Extended Producer Responsibility-systeem (EPR), het andere geanalyseerde systeem dat externaliteiten wil internaliseren, geeft aan producenten een langetermijnverantwoordelijkheid om zorg te dragen voor het behoud van de gemaakte producten.

Hiermee probeert het systeem tegemoet te komen aan het ‘claimrecht der generaties’. Door de juridische toedeling van de verantwoordelijkheid voor vermindering van de externaliteiten – afval en grondstofverbruik – aan de producent, geeft het systeem een sterke prikkel om deze externaliteiten te voorkomen. Zo zouden bedrijven een stimulans krijgen om hun producten duurzamer te produceren en daardoor geen of minder afval te veroorzaken. Als producten gebruikt blijven worden, is er minder behoefte aan nieuwe grondstoffen en blijven deze dus intact voor gebruik van toekomstige generaties. Tegelijkertijd geeft het systeem een organisatorische oplossing voor de praktische verwevenheid tussen gebruik en vernietiging, doordat het in het belang van de producent is om een effectieve en goedkope manier te zoeken om gebruikte producten in de *post consumer*-fase te behouden. Het systeem laat de individuele autonomie van de consumenten in stand, doordat aan consumenten geen (verregaande) beperkingen worden opgelegd. Dit is echter slechts het geval bij de EPR-variant zonder ‘toekomstig eigenaarschap’, omdat bij die laatste variant de exclusiviteit van de eigendomstitel zou afnemen.

Het systeem geeft, als we het toetsen aan de Coasiaanse voorwaarden, hoge transactiekosten. De verantwoordelijkheden die op de producent worden gelegd, terwijl de producent geen eigenaar meer van het product is, zijn in de praktijk nauwelijks uit te voeren: de producent moet zicht houden op producten die talloze keren in eigendom zijn overgedragen, terwijl hij hiertoe geen juridische middelen heeft. Dientengevolge wordt het eigendomsrecht bij degene neergelegd die niet bij machte is om de externaliteiten te internaliseren: de consument. De producent daarentegen houdt alle lasten van zijn (niet meer in eigendom zijnde) producten. Dit is volgens Coase geen effectieve verdeling van eigendomsrechten. Ook is het niet duidelijk wát de schade veroorzaakt door de externaliteiten precies is en wie de betrokken partijen zijn, omdat het product, eenmaal overgedragen, zeer lastig traceerbaar is voor de producent. Het EPR-systeem brengt dermate veel onzekerheden met zich mee dat de transactiekosten zeer hoog worden. Dit zorgt ervoor dat het systeem inefficiënt en daarmee minder wenselijk is.

4.2.3. Het usufructuaariaat

Het ‘usufructuaariaat’ is een bundel van rechten, zoals het traditionele eigendomsrecht, waar het recht op vernietiging uit is gehaald. Een usufructant, de persoon die over een usufructuaariaat beschikt, is iemand die het recht heeft een zaak te gebruiken alsof die absoluut eigenaar is, met de plicht om de zaak in stand te houden. Als we het morele usufructuaariaat omzetten tot een juridisch usufructuaariaat, door het wettelijk vast te leggen, gaat het van een flexibele bundel naar een strikt recht. Dit is nodig, omdat de scheiding tussen ‘eigenaar’ en ‘niet-eigenaar’ in juridische context helder moet zijn. Wat we ‘eigendom’ mogen noemen, is dan niet een cluster van rechten, maar het meest omvattende recht op een zaak. Met andere woorden: niet langer is het mogelijk om eigenaar te zijn zonder alle elementen uit de bundel te hebben; alle elementen zijn noodzakelijk. Deze elementen luiden als volgt:

1. Het recht op bezit (claimrecht)
2. Het recht om te gebruiken (privilege)
3. Het recht om te beheren (macht)
4. Het recht op de inkomsten (claimrecht)
5. Het recht om te modificeren (privilege)

6. Het recht om te vervreemden (macht)
7. Het recht om over te dragen (macht)
8. Het recht op bescherming (immunititeit)
9. De afwezigheid van termijn
10. Het verbod op schadelijk gebruik
11. De plicht tot behoud
12. De mogelijkheid van executie
13. Overige regels¹¹³

Het usufructuaariaat verschilt van het traditionele eigendomsrecht in de vervanging van het recht op vernietiging door de plicht tot behoud (element 11). Een usufructant mag niet vernietigen, maar beschikt verder over alle rechten waaruit de traditionele bundel bestaat. In hoeverre voldoet het usufructuaariaat aan de voorwaarden?

Ten eerste voldoet het usufructuaariaat perfect aan de morele voorwaarde dat het claimrecht van toekomstige generaties moet worden gerespecteerd. Immers, een geïnstitutionaliseerd usufructuaariaat schrijft eigenaars voor dat de materialen die ze bezitten behouden blijven. Daarmee wordt het claimrecht der generaties op het behoud van materialen dus volledig beantwoord. Daarnaast staat het usufructuaariaat de marktwerking niet in de weg met de plicht tot behoud, omdat waardecreatie in de circulaire economie niet geschiedt aan de hand van vernietiging, maar aan de hand van duurzaam gebruik. Wat betreft de verwevenheid tussen gebruik en vernietiging, schiet het geïnstitutionaliseerde usufructuaariaat op zichzelf tekort. Er zijn institutionele structuren nodig die ervoor zorgen dat de functionaliteit van het eigendom continu hersteld wordt – en zo'n organisatiewijze biedt het usufructuaariaat niet. Tot slot komt de autonomie van usufructanten in het geding, doordat het usufructuaariaat hen ketent aan zware verplichtingen die, zeker zonder sterke organisatiewijze, moeilijk na te komen zijn.

De verdeling van eigendomsrechten en de aanduiding van de betrokken partijen, twee van de Coaseaanse voorwaarden, verschillen bij het usufructuaariaat weinig van het systeem van het huidige juridische eigendomsrecht. Hier ligt dan ook niet het grootste probleem. Het grootste praktische probleem ligt, zoals hierboven al benoemd werd, bij de vele onzekerheden die het usufructuaariaat met zich meebrengt. De verandering van juridisch eigendom naar een usufructuaariaat geeft weinig zekerheden voor een effectieve internalisering van externaliteiten. De meetbaarheid van de schade, veroorzaakt door externe effecten, is weliswaar helder, omdat de grens tussen schade en niet-schade helder is vastgelegd door 'schade' gelijk te stellen aan 'vernietiging', maar het is volstrekt onduidelijk hoe de vernietiging gemeten wordt. Moet de overheid dit institutionaliseren? Hoe moeten usufructe eigenaren aan hun plicht tot behoud van producten worden gehouden? Wie oefent hier controle over uit? Welk systeem is hiervoor effectief? Op al deze vragen geeft de theorie geen bevredigend antwoord. Een bijkomen nadeel is dat het juridische systeem door de verwijdering van het recht op vernietiging radicaal moet veranderen, wat enorme startkosten met zich meebrengt. Implementatie van een usufructuaariaat zal om deze redenen leiden tot torenhoge transactiekosten.

4.3. Producentusufructuaariaat

Alle tot nu toe aangedragen oplossingen hebben hun beperkingen in het geven van een bevredigend systeem dat, in een circulaire economie, vernietiging in de praktijk vernietigt. Daarom werpen we een integrale theorie op: een eigendomsrechtelijk stelsel dat productbehoud garandeert, zonder serieuze schending van de morele en de Coaseaanse voorwaarden.

¹¹³ Net als in het eerste hoofdstuk zullen andere elementen dan het recht op vernietiging buiten beschouwing worden gelaten.

4.3.1. Synthese

De theorie is een synthese tussen de vorige systemen. Ze gebruikt de essentie van het usufructuaariaat, namelijk de plicht tot behoud, om productbehoud te realiseren, maar schrijft het niet aan alle actoren toe: enkel de producent krijgt de plicht om diens geproduceerde producten te behouden. Zoals uit het EPR-systeem naar voren komt, hebben alle producenten deze plicht. Echter, in tegenstelling tot de voorschriften van het bestaande EPR-systeem (dus niet de 'toekomstig eigenaar'-variant), hebben producenten wél een zeker eigendomsrecht, in de vorm van een usufructuaariaat. Echter, het is tegelijkertijd mogelijk voor de producent om de consument een eigendomsrecht te verschaffen. Zo is het 'producentusufructuaariaat' een extra eigendomsrecht dat naast het huidige juridische eigendomsrecht in het rechtsstelsel geïmplementeerd dient te worden.

Hoe werkt de overdracht tussen producent en consument? Deze vraag rijst omdat de eigendomsrechtelijke verhouding tussen producent en consument asymmetrisch is: producerende eigenaars hebben een recht minder dan consumerende eigenaars (namelijk het recht op vernietiging). De overdracht werkt als volgt: de producent draagt zijn usufructuaariaat over aan de consument, *exclusief* de plicht tot behoud. Zo behoudt de producent zijn plicht en geeft hij de consument de afwezigheid van een plicht: een privilege.¹¹⁴

De reden waarom voor dit systeem is gekozen is dat alle besproken systemen zwaktes hebben, waardoor geen effectieve transitie tot stand kan worden gebracht naar een systeem dat behoud van producten faciliteert. Het EPR-systeem lijkt in theorie effectief, maar in de praktijk blijkt dat de transactiekosten te hoog zijn om de effectiviteit ervan te handhaven. Het PSS-systeem houdt transactiekosten laag en lijkt óók effectief, maar twee grote zwaktes ervan zijn dat het 1) is gebaseerd op vrijwillige participatie en 2) dat het systeem niet lijkt te werken voor alle productgroepen. Het usufructuaariaat lijkt in theorie perfect, maar is in de praktijk ontzettend moeilijk te implementeren; het zou verregaande systematische veranderingen vergen waarbij ontzettend hoge transactiekosten gepaard gaan.

Vanwege deze problemen hebben wij getracht een middenweg hiertussen te vinden, waarbij de zwakheden tot een minimum worden teruggebracht en de voordelen van de systemen behouden blijven.

4.3.2. Toetsing

Om te bezien in hoeverre deze synthese werkelijk minder problemen oplevert dan de theorieën uit hoofdstuk 4.2, moet echter wederom worden getoetst aan de morele en de Coaseaanse voorwaarden.

Het producentusufructuaariaat pakt de problematiek van gebrekkige duurzaamheid bij de wortels aan: bij de productie. Door zo vroeg in de keten al in te grijpen met juridische middelen, wordt voorkomen dat er later vernietiging plaatsvindt. Door vernietiging al in het begin van de productiefase grotendeels uit te bannen, gehoorzaamt het producentusufructuaariaat aan het claimrecht van toekomstige generaties. Wat betreft de sterke relatie tussen gebruik en vernietiging, staat het producentusufructuaariaat voor een groter doch oplosbaar probleem. Net als bij het 'universele usufructuaariaat' is het onduidelijk hoe gebruik en vernietiging via een bepaald systeem kunnen worden losgekoppeld. Daarom is er, voor de ontvlechting van de verwevenheid tussen gebruik en vernietiging, een sterke organisatiewijze nodig. Het producentusufructuaariaat geeft meer richting aan de loskoppeling; de producent, die over het algemeen meer middelen (kennis, geld en connecties) heeft, kan een productiesysteem ontwikkelen en contracten aangaan met consumenten. Tezamen regelen ze dan dat een product na gebruik terugkeert naar de producent, die er vervolgens voor zorgt dat het in functionaliteit wordt hersteld en terugkeert in de productiecycclus. Hierbij heeft hij immers financieel belang: als de producent geen nieuwe grondstoffen hoeft in te kopen, maar grondstoffen kan abstraheren van gerecyclede materialen, zal dit in de kosten schelen. Tot slot moet het producentusufructuaariaat omgaan met de individuele autonomie en dat doet het als volgt: omdat het producentusufructuaariaat zich beperkt tot bedrijven, behouden individuen in de

¹¹⁴ Het is een logisch feit dat het ontbreken van een plicht een privilege impliceert. Zie Appendix III.

privésfeer hun autonomie. Deze individuen kampen *niet* met het probleem van de plicht tot behoud die de vrijheid significant inperkt en zodoende is één van de grootste morele obstakels vermeden.

Het producentusufructuariaat geeft in principe een duidelijke verdeling van eigendomsrechten: de producent is usufruct eigenaar ten aanzien van de geproduceerde producten en heeft daarmee de plicht om voor het behoud van deze producten zorg te dragen. Op het moment dat overdracht van het product plaatsvindt van producent naar consument, verkrijgt de consument een ‘normaal’ eigendomsrecht. Zo wordt duidelijk welke partijen betrokken zijn: de producent als producentusufructant en de consument als eigenaar. De plicht om zorg te dragen voor het behoud van het product blijft echter bij de producent, omdat de consument een eigendomsrecht heeft dat het recht op vernietiging includeert. De internalisering van de externaliteiten (afval en grondstofverbruik) komt zo voor rekening van de producent. De verantwoordelijkheid voor het behoud van het product impliceert immers dat afval en grondstofgebruik gelimiteerd – en in het gunstigste geval geëlimineerd – worden. De ‘schade’ – afval en grondstofverbruik – wordt zo door de verdeling van eigendomsrechten meetbaar gemaakt: de producent is de enige verantwoordelijke voor de schade en kan worden gestraft voor de aangerichte schade. De omvang van de schade is een één-op-één-relatie tussen de toevoeging van afval aan het systeem en het verbruik van nieuwe grondstoffen aan de ene zijde en het niet-nakomen van de verantwoordelijkheden aan de andere zijde. De producent dient zo een systeem te organiseren, waaruit blijkt dat hij zijn zorgplichten ten aanzien van productbehoud naleeft. Een efficiënte organisatie van een dergelijk systeem is in zijn eigen belang, omdat de producent zo kan bewijzen dat het aan zijn zorgplichten heeft voldaan. Op deze manier kan controle worden uitgeoefend, zonder dat het prijzige nieuwe controle-instituties vereist.

Het producentusufructuariaat kent echter ook zwakheden. Het is lastig om alle transactiekosten voor de producent laag te kunnen houden, omdat de producent – weliswaar in zijn of haar eigen belang – een systeem moet bedenken om effectief zorg te dragen voor behoud van producten door afvalverwerking en recyclingmechanismen op te zetten. De crux hiervoor ligt dan ook in de juridische waarborgen die het nieuwe eigendomsrechtelijke systeem geeft: hoe minder onzekerheden, hoe minder transactiekosten. Omdat de zorgplicht voor de producent zwaar is, dient de producent juridische middelen te krijgen om tot effectieve uitoefening van zijn of haar zorgplicht te komen. Een mogelijkheid hiervoor kan zijn, dat de producent de bevoegdheid krijgt om regels te stellen omtrent het verbruik (vooral aan het einde van de levensfase van het product) en zo een soort ‘rentmeester’ wordt. Hierbij moet echter in acht worden genomen dat dergelijke regels de autonomie van de consument niet te verregaand inperken.

4.3.3. Overzicht

Om de theorie te verduidelijken, is onderstaande tabel opgesteld:

	PSS	EPR	Usufructuariaat	Producentusufructuariaat
Vw 1 Tegemoetkoming aan claimrecht der generaties	-	+	++	+
Vw 2 Oplossing voor verwevenheid tussen gebruik en vernietiging	+	+	-	+
Vw 3 Waarborging autonomie individuen	+	+/-	-	+
Vw 4 Transactiekosten zijn laag	+/-	--	-	+/-
Vw 4.1 Eigendomsrecht moet schade meetbaar maken	+	-	--	+
Vw 4.2 Eigendomsrecht geeft duidelijke omschrijving eigendomsrechten	+	-	+	+
Vw 4.3 Eigendomsrecht geeft duidelijke verdeling van betrokken partijen	+	-	+	+

4.3.4. Wetboek 11: Regels omtrent de Circulaire Economie

Ons voorstel erkent de in de vorige alinea genoemde zwakheden. Ook erkennen we dat hiervoor nog geen sluitende oplossing is gevonden. Echter, door middel van argumentatie logische gevolgtrekkingen hebben we een wetsvoorstel opgesteld, die potentie heeft om genoemde zwakheden te verminderen, dan wel op te lossen. Echter, dit voorstel pretendeert geenszins definitief te zijn, maar biedt een denkstap in de goede richting.

Burgerlijk Wetboek boek 11

Regels omtrent de Circulaire Economie

Artikel 1: definities

- 1: Producentusufructuariaat is het meest omvattende recht dat een producent op een product kan hebben.
- 2: Een productusufructuariaat is een eigendomsrecht op een zaak, zonder het recht op vernietiging.

Artikel 2: rechten en plichten

- 1: Producentusufructuariaat geeft een zorgplicht aan een producent om zorg te dragen voor het behoud van een product, waarop het productusufructuariaat is gevestigd.
- 2: Producentusufructuariaat geeft aan de producent het recht om regels te stellen omtrent het gebruik van de het product waarop het recht rust, mits dit niet in strijd is met andere wettelijke bepalingen.
- 3: Een producent kan, van een product waarop het producentusufructuariaat rust, het usufructuariaat overdragen aan een niet-producent, onder de voorwaarde dat de plicht tot behoud van het product, bij de producent blijft.
- 4: Bij toepassing van lid 3 verkrijgt de niet-producent een volledig eigendomsrecht.
- 5: Producentusufructuariaat geeft aan de producent het recht om regels te stellen omtrent het verbruik van het product, mits dit niet in strijd is met andere wettelijke bepalingen.

Artikel 3: verkrijging

- 1: Producentusufructuariaat op een product wordt enkel verkregen op in de wet aangegeven gronden.
- 2: Producentusufructuariaat op een product wordt verkregen door de producent als deze een product heeft geproduceerd.

Artikel 4: tenietgang

- 1: Producentusufructuariaat op een product gaat teniet door overdracht aan een andere producent.
- 2: Een eigendomsrecht kan worden verkregen door overdracht van producentusufructuariaat aan een niet-producent.

Artikel 5: verdere bepalingen

- 1: Op artikel 1 van boek 11 BW is artikel 187 van boek 6 BW van overeenkomstige toepassing.
- 2: Niet-naleving van de plichten voortvloeiende uit het producentusufructuariaat leidt tot aansprakelijkheid. Hierop zijn de regels van boek 6 BW van overeenkomstige toepassing.
- 3: Onder productie wordt verstaan: (...)

Zoals is te zien aan het einde van lid 3 van artikel 5, is het boek met regels omtrent de circulaire economie nog niet af. Naast herzieningen van de hierboven geschreven artikelen, dienen er ook aanvullingen plaats te vinden. Echter, met dit voorstel is een eerste idee gegeven van de juridische vastlegging van het producentusufructuariaat. Daarmee zetten we de eerste stap richting de bevordering van circulariteit via de wet.

Conclusie

Na uitgebreid onderzoek is gebleken dat het traditionele eigendomsrecht tekortschiet om de circulaire economie te kunnen dienen. Uit filosofisch onderzoek is gebleken dat het recht op vernietiging, als element van de bundel van rechten die we ‘eigendom’ noemen, gedateerd is. Door het claimrecht dat toekomstige generaties hebben op productbehoud is vernietiging niet toegestaan: eigenaars worden ‘usufructanten’, in de zin dat ze over alle rechten in de traditionele bundel beschikken, behalve het recht op vernietiging. Deze ‘usufructuarisatie van het eigendomsrecht’ dient meer en belangrijker belangen en is daarom gerechtvaardigd vanuit moreel perspectief.

Vanuit rechtswetenschappelijk oogpunt is geconcludeerd dat het traditionele eigendomsrecht eerder een obstakel dan een hulpmiddel is voor de circulaire economie. De onderzochte systemen zijn geselecteerd om tot een praktische oplossing te komen om productbehoud in een circulaire economie te garanderen. *Extended Producer Responsibility* (EPR) en *Product Service Systems* (PSS) staan, in hun effectieve vorm, op gespannen voet met het huidige eigendomsrecht: in het EPR-systeem komt de exclusiviteit van het gebruiksrecht die een eigenaar normaal op een product heeft in het geding en kan een eigenaar, die producent is, zijn eigendom niet zomaar vervreemden zonder uit zijn zorgplichten ten aanzien van het in eigendom zijnde goed te worden ontslagen. In het PSS-systeem, in zijn verplichte vorm, wordt het recht van vervreemding uit het eigendomsrecht van de eigenaar ontnomen.

De onzekerheden die bij de implementatie van deze systemen komen kijken, leiden in het geval van het EPR-systeem en een verplicht PSS-systeem tot hoge transactiekosten, onder andere doordat de verdeling van de eigendomsrechten en daarbij horende verantwoordelijkheden onduidelijk worden. Dit ondermijnt, volgens Coaseaanse beredening, de effectiviteit van de systemen om de schadelijke externe effecten – in dit onderzoek: afval en grondstofverbruik – te doen internaliseren in de kosten/batenanalyses van producenten en zo productbehoud te garanderen. Het PSS-systeem in vrijwillige vorm is het enige geanalyseerde systeem dat het huidige eigendomsrecht slim gebruikt en de transactiekosten laag houdt, maar dit systeem heeft de grote zwakten dat het gebaseerd is op vrijwillige participatie en niet toepasbaar is op alle productgroepen. Daardoor leidt het niet in alle gevallen tot het gewenste productbehoud.

Dankzij de methode van integrale theorievorming die Allen Repko biedt, hebben we uit de disciplinaire inzichten een nieuwe theorie gehouwen. Omdat uit beide onderzoeken naar voren kwam dat het juridische eigendomsrecht in een circulaire economie aan verandering toe is, zijn we op zoek gegaan naar mogelijke wettelijke veranderingen in het eigendomsrechtelijke stelsel, die in de praktijk effectief tot productbehoud kunnen leiden.

We hebben de eigendomsrechtelijke systemen geëvalueerd op basis van een toets waarbij zowel morele als Coaseaanse voorwaarden worden meegenomen in de beoordeling. Het usufructuariaat (een juridische institutionalisering van de filosofische conclusie), het PSS-systeem en het EPR-systeem bleken geen van allen een bevredigend en effectief kader te geven voor de circulaire economie. Daarom zijn deze systemen versmolten tot een systeem dat wél met een voldoende slaagt voor de toets: het zogenaamde ‘producentusufructuariaat’. Dit systeem legt enkel aan producenten een plicht tot behoud op als onderdeel van hun eigendomsrecht, waardoor de transactiekosten relatief laag kunnen blijven, terwijl morele belangen (het claimrecht van toekomstige generaties, de verwevenheid van gebruik en vernietiging en individuele autonomie) zo goed mogelijk worden gediend. Ter illustratie van het gewenste eigendomsrechtelijke systeem in de circulaire economie is het producentusufructuariaat vastgelegd in een voorstel voor een boek als aanvulling op het Burgerlijk Wetboek: *Boek 11: Regels omtrent de Circulaire Economie*.

Discussie

Door de beperkte omvang van dit onderzoek, de recente opmars van de ‘circulaire economie’ als concept en de schaarse literatuur over eigendom in een circulaire economie, is de theorievorming rondom ‘eigendom in een circulaire economie’ verre van voltooid. Veel vragen staan nog open. Met name de uitwerking van het producentusufructuaat in het Burgerlijk Wetboek en de concrete effecten ervan in de macro- en micro-economische praktijk, zijn nu (bewust) vrij algemeen gelaten. Het is zinnig om in vervolgonderzoek dieper in te gaan op de juridische vastlegging en de praktische gevolgen van het producentusufructuaat. Bovendien: wat is er politiek en maatschappelijk nodig om het eigendomsrecht om te vormen tot een dienaar van de circulaire economie? Tot slot is het van belang dat het producentusufructuaat beter onder de loep wordt genomen wat betreft de moreel-Coaseaanse test, zodat we een scherper beeld krijgen van specifiekere morele effecten en transactiekosten die het producentusufructuaat met zich mee zal brengen.

Voor nu laten we al deze vragen open. Het bescheiden doel dat dit onderzoek heeft gehad, namelijk een idee te geven van het eigendomsrecht in een circulaire economie, is bereikt. Met de theorie van het ‘producentusufructuaat’ is een stap gezet richting een eigendomsrechtelijke fundering van de circulaire economie, zodat we één van de parasieten op duurzaamheid eindelijk kunnen vernietigen: de vernietiging.

Appendix I: Vijf technieken om *common ground* te creëren

Volgens Rick Szostak zijn er vier technieken om *common ground* te creëren:

“We have identified four key techniques for creating common ground:

— **Redefinition** involves altering the way a concept is employed by different authors in order to achieve a **common meaning**. This technique is powerful when authors appear to be disagreeing because they are using the **same concept** in different ways. When one redefines a concept, and then restates the authors’ insights in terms of the redefined concept, the apparent conflict vanishes. In other cases redefinition resolves only some of the conflict between insights but by clarifying the nature of this conflict sets the stage for the use of other techniques. The redefined concept or concepts are the common ground.

— **Extension** involves extending a theory, or the assumptions underlying a theory, so that it includes elements identified by other authors. This technique works best when different insights are **potentially complementary**. Different authors emphasize different causal factors, but there is no reason why these cannot work in concert. If one is extending a theory it is generally best to extend the theory that is already the most comprehensive. If no theory is very comprehensive, then the interdisciplinary researcher can usefully explore whether there is some common set of assumptions that might allow theories to be combined. The extended theory or assumption is the common ground.

— **Organization** involves using a map to show how different insights are related. If one author stresses cultural influences on a particular behavior and another stresses personal influences, organization might involve showing how culture influences personal decisions that affect behavior. The map becomes the common ground. Note that it will often prove useful to group the phenomena emphasized by different authors into broader categories (such as cultural attitudes)

— **Transformation** is a technique for addressing opposites by placing these on a continuum. If one author assumes that agents behave rationally in a particular situation, but another authors assumes irrationality, the interdisciplinarian can appreciate that there is a continuum between perfect rationality and perfect irrationality, identify where on that continuum agents are likely to lie in a particular situation, and then draw on each of the opposing insights appropriately. The continuum is the common ground.”¹¹⁵ (emphasis added)

Er kan echter nog een techniek worden geïdentificeerd, namelijk de techniek ‘intensie’, die we als aanvulling op de vier bestaande technieken aandragen:

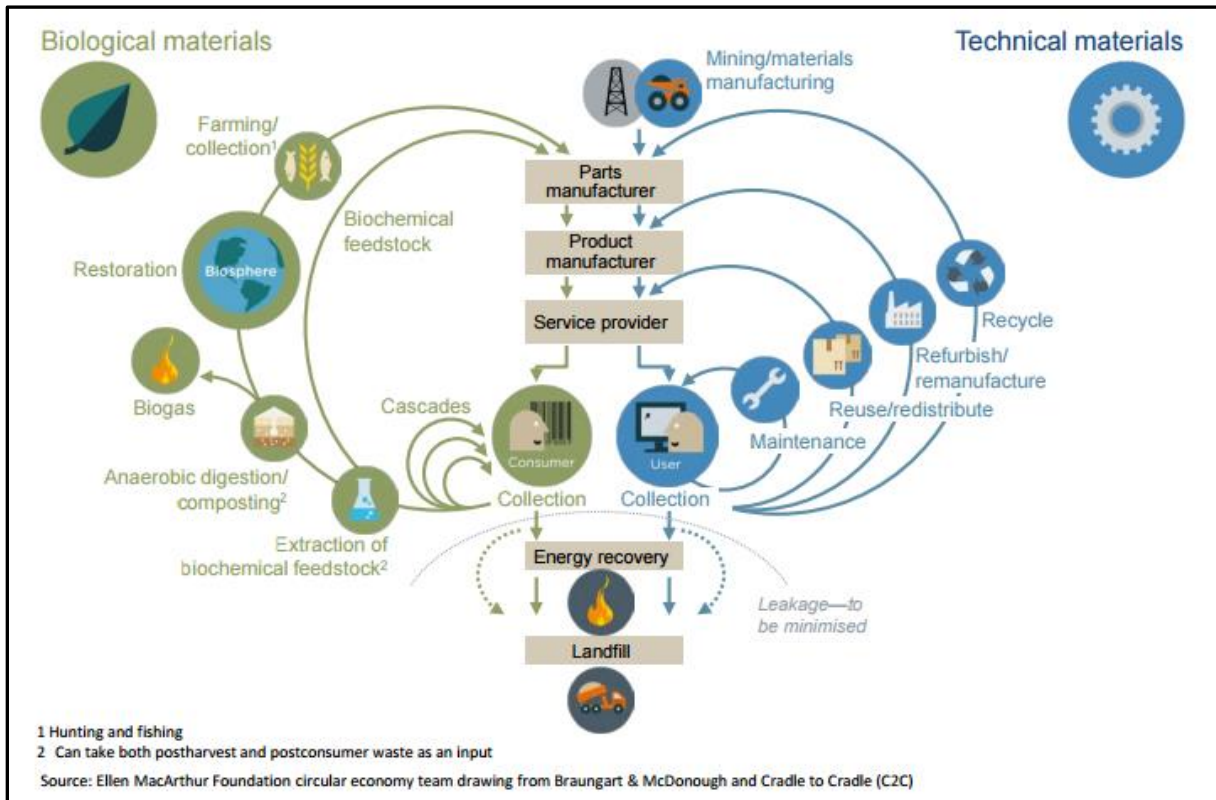
— **Intension** involves shortening a theory, or the assumptions underlying a theory, so that one theory conforms to the other. If one theory remains neutral regarding potential solutions, while the other theory states that there is only one functional solution, the first theory can be shortened to make it perfectly compatible with the other. The plane of the one theory shared by the other is the common ground.

¹¹⁵ Szostak, R., (2013), ‘The State of the Field: Interdisciplinary Research’, pp. 57-8.

Appendix II: Modellen van de circulaire economie

Voor de gemiddelde lezer kan de theorie rondom de circulaire economie nogal verwarrend en abstract overkomen. In de onderstaande figuren wordt verduidelijkt hoe materialen in de circulaire economie zouden circuleren.

Afbeelding 1

Afbeelding 2

Appendix III: Hohfeldiaans systeem

Wesley Hohfeld (1879-1918) heeft een uitgebreide analyse gegeven van de verschillende vormen die een recht kan hebben.¹¹⁶ Hieronder staat een overzicht, waarbij A en B variabelen zijn die staan voor personen en φ voor een handeling.

Privilege

- Logische definitie: A heeft een privilege om te φ dan en slechts dan als A geen plicht heeft om niet te φ .
- Tegengestelde: A heeft een privilege om te φ dan en slechts dan als A geen plicht heeft om niet te φ . (identiek aan definitie)
- Correlatief: A heeft een privilege om te φ dan en slechts dan als B geen claimrecht heeft dat A niet φ .

Claimrecht

- Logische definitie: A heeft een claimrecht dat B φ dan en slechts dan als B een plicht heeft jegens A om te φ .
- Tegengestelde: A heeft een claimrecht dat B φ dan en slechts dan als A geen 'no-claim' heeft dat B φ .
- Correlatief: A heeft een claimrecht dat B φ dan en slechts dan als B een plicht heeft om te φ .

Macht

- Logische definitie: A heeft een macht dan en slechts dan als A de mogelijkheid heeft om de Hohfeldiaanse incidenten van zichzelf of van anderen te wijzigen.
- Tegengestelde: A heeft een macht dan en slechts dan als A geen onbevoegdheid ('disability') heeft.
- Correlatief: A heeft een macht dan en slechts dan als B een aansprakelijkheid ('liability') heeft.

Immunititeit

- Logische definitie: A heeft een immunititeit dan en slechts dan als B niet de mogelijkheid heeft om de Hohfeldiaanse incidenten van A te wijzigen.
- Tegengestelde: A heeft een immunititeit dan en slechts dan als A geen aansprakelijkheid ('liability') heeft.
- Correlatief: A heeft een immunititeit dan en slechts dan als B een onbevoegdheid ('disability') heeft.

Samengevoegd in logische stellingen:¹¹⁷

$$ACL \leftrightarrow \neg ANO \leftrightarrow BDU \leftrightarrow \neg BPR$$

$$APR \leftrightarrow \neg ADU \leftrightarrow BNO \leftrightarrow \neg BCL$$

$$APO \leftrightarrow \neg ADI \leftrightarrow BLI \leftrightarrow \neg BIM$$

$$AIM \leftrightarrow \neg ALI \leftrightarrow BDI \leftrightarrow \neg BPO$$

¹¹⁶ Wenar, L., (2015), 'Rights', in E.N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

¹¹⁷ De eerste letter staat voor de persoon en de volgende twee letters staan voor het type incident (CL = claim; NO = no-claim; DU = duty; PR = privilege; PO; PO = power; DI = disability; LI = liability; IM = immunititeit). '↔' is een bi-implicatie en betekent 'dan en slechts dan als'. '¬' is een negatie en betekent 'niet'.

Bibliografie

- Becker, L.B., (1980). 'The Moral Basis of Property Rights', in J.W. Chapman (red.), *Property*. pp. 187-220.
- Björkman B., en Hansson, S.O., (2006). 'Bodily Rights and Property Rights', *Journal of Medical Ethics*, Vol. 32, No. 4. BMJ Publishing Group. pp. 209-214.
- Burgerlijk Wetboek (2016). Deventer: Kluwer.
- Cerin, P., & Karlson, L., (2002). 'Business incentives for sustainability: a property rights approach', *Ecological economics*, vol. 40, issue 1. pp. 13-22.
- Coase, R. (1960), 'The Problem of Social Cost'. *Journal of Law and Economics*, vol. 3, pp. 1-44.
- Coase, R. (1991), 'The Institutional Structure of Production', Nobel Prize Lecture. Gedownload op 27 januari 2016, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1991/coase-lecture.html.
- Ellen MacArthur Foundation (2015). 'Towards the Circular Economy I: Economic and business rationale for an accelerated transition?'. Gedownload op 19 januari 2016. http://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/TCE_Ellen-MacArthur-Foundation_9-Dec-2015.pdf.
- Eliasson, G., (1996) *Firm objectives, controls and Organizations. The use of information and the Transfer of Knowledge within the Firm*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- European Commission (2015). 'Closing the Loop – an EU Action Plan towards a Circular Economy?'. Gedownload op 15 december 2015 http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8a8ef5e8-99a0-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0012.03/DOC_1&format=HTML&lang=EN&parentUrn=COM:2015:614:FIN.
- Het Groene Brein, (2014). 'Kenniskaart Circulaire Economie'. Gedownload op 27 januari 2016. <http://cdn.hetgroenebrein.nl/wp-content/uploads/2015/10/Het-Groene-Brein-Kenniskaart-Circulaire-Economie-2015-12.pdf>.
- Hockerts, K. (2008). 'Property Rights as a Predictor for the Eco-efficiency of Product Service Systems', *CSR and Business in Society*. Fredriksberg: CBS Center for Corporate Social Responsibility.
- Hohfeld, W.N., (1919). *Fundamental Legal Conceptions*, W. Cook (red.). New Haven: Yale University Press.
- Meyer, L., (2015). 'Intergenerational Justice', in Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/justice-intergenerational/>.
- Morey, E. & Pacheco, D., (2003). 'Product Service Systems: Exploring the Potential for Economic and Environmental Efficiency'. Gedownload op 8 januari 2016. http://www.colorado.edu/economics/morey/4535/students/pachecod_project-ed.pdf.
- MUD Jeans, (2016). *MUDJeans.eu*. Geraadpleegd op 27 januari 2016 <http://www.mudjeans.eu/nl/>.
- OECD Economic Outlook (1999). 'Organization for Economic Co-Operation and Development', France, Paris: 650 ECD Publications,
- OECD (1998). 'Extended and Shared Producer Responsibility, Phase 2 Framework Report'. Gedownload op 10 januari 2016.

- [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=en v/epoc/ppc\(97\)20/rev2](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=en v/epoc/ppc(97)20/rev2).
- OECD (1998). 'Extended and Shared Producer Responsibility, phase 2, Case Study on the German packaging Ordinance'. Gedownload op 10 januari 2016
[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=en v/epoc/ppc\(97\)21/rev2](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=en v/epoc/ppc(97)21/rev2).
- OECD (2005). 'Working group on waste and recycling'. Gedownload op 10 januari 2016.
[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=en v/epoc/wgopr\(2005\)6/final](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=en v/epoc/wgopr(2005)6/final).
- OECD (2014). 'The State of Play on Extended Producer Responsibility (EPR): Opportunities and Challenges'. Gedownload op 10 januari 2016.
<http://www.oecd.org/environment/waste/Global%20Forum%20Tokyo%20Issues%20Paper%2030-5-2014.pdf>.
- Peter, J.A.J., (2007). 'Levering bij Voorbaat'. Universiteit Leiden. Gedownload op 20 januari 2016,
<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12078/03.pdf?sequence=8>.
- Sachs, N., (2006). 'Planning the funeral at the birth: Extended Producer Responsibility in the European Union and the United States'. *Law Faculty Publications*, Richmond School of law. Gedownload op 14 januari 2016.
<http://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1495&context=law-faculty-publications>
- Sidgwick, H., (1897). *The Elements of Politics*. London: Elibron Classics (2005 editie).
- Strahilevitz, L.J., (2003). 'The Right to Destroy'. Chicago: The Law School, University of Chicago. Gedownload op 10 januari 2016 <http://www.law.uchicago.edu/Lawecon/index.html>.
- Van den Berghe, L., (2005). 'Het "Coase Theorema" in de ontwikkeling van de economische wetenschappen' (scriptie). *Economische wetenschappen*, Universiteit van Gent. Gedownload op 15 januari 2016. http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/000/941/067/RUG01-000941067_2010_0001_AC.pdf
- Watkins, T., "The Transaction Cost Approach to the Theory of the Firm". economics department, San José State University. Gedownload op 27 januari 2016.
<http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/coase.htm>
- Weimer, D., (2011). *The political economy of property rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenar, L., (2015). 'Rights', in Edward N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Gedownload op 5 januari 2016.
<http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/rights/>
- Wolf, C., (1995). 'Contemporary Property Rights, Lockean Provisos and the Interests of Future Generations'. *Ethics*, vol. 105, no. 4. University of Chicago Press. pp. 791-818.
- Repko, A.F. (2012) *Interdisciplinary Research, process and theory*. California, SAGE Publications, inc.
- Szostak, R., (2013). 'The State of the Field: Interdisciplinary Research'. *Issues in Interdisciplinary Studies* 31.

Gelieve dit document niet te vernietigen.